

DÖNEM FENN-İ HARBİ AÇISINDAN BİR EMRİN ANATOMİSİ: HATT-I MÜDAFAA YOKTUR, SATH-I MÜDAFAA VARDIR. O SATIH BÜTÜN VATANDIR...

Cem ATILGAN
(Doktora Öğrencisi)

<https://orcid.org/0000-0003-3503-6882>
cmtilgn2016@gmail.com

Hacettepe Üniversitesi Tarih
Bölümü Ankara/Türkiye

Geliş Tarihi: 13.08.2021
Kabul Tarihi: 25.02.2023

Özgün Makale

DOI: 10.46953/askeritarih.982659

Öz: Araştırmanın amacı, Sakarya Meydan Muharebesi'nde Başkomutan Mustafa Kemal Paşa tarafından verilmiş ünlü Sakarya emrinin anlamını ortaya koymaktır. Sakarya emri, Muharebe'nin en kritik zamanında verilmiş ve icrasıyla Muharebe'nin seyrini değiştirmiştir. Sakarya emri, basit bir müdafaa emri gibi görünmesine rağmen, içerdiği kavram ve teorilerin çeşitliliği ve kapsamlarının çok geniş olması sebebiyle, üzerinde ayrıntılı bir analiz yapmayı gerektirmektedir.

Sakarya emrinin anlamsal denklemlerini incelendiğinde, Muharebe'de cereyan eden sakıncalı bazı askerî uygulamaları değiştirmek gayesiyle verildiği anlaşılmaktadır. Bununla beraber, Muharebe'nin çok ötesinde, moral ve manevi bir boyutu ilgilendiren yönlendirmeler de mevcuttur. Buradan hareketle emrin hem stratejik/taktik bir boyutu hem de yüksek bir ideale ilişkin bir boyutunun olduğu varsayılabilir.

Araştırma, emrin içerdiği savaş sanatının kural ve kaidelerini belirgin kılarak emrin özüne ulaşmayı hedeflemiştir. Araştırma döneminde savaş sanatı, fenn-i harp olarak adlandırılıyordu ve hatırı sayılır bir literatür birikimi mevcuttu. Fakat bu literatür, XVIII. yüzyıldan itibaren sürekli gelişen Avrupa fenn-i harbinin bir birikimiydi. Bu sebeple Sakarya emrine gelene kadar Avrupa fenn-i harbinin izi sürülmüş ve araştırma dönemine olan yansımaları belirgin kılınmıştır. En sonunda, Sakarya emrinin üzerinde yükseldiği askerî teori ortaya konarak Mustafa Kemal Paşa'nın Sakarya emrinde ordusuna anlatmaya çalıştığı niyet ve maksat ifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sakarya emri, fenn-i harp, hatt-ı müdafaa, sath-ı müdafaa, topyekün harp.

**THE ANATOMY OF AN ORDER IN TERMS OF THE
MILITARY ART AND SCIENCE OF THE PERIOD:
THERE IS NO LINE OF DEFENCE BUT AREA OF
DEFENCE. THAT AREA IS THE OVERALL
HOMELAND...**

Abstract: The purpose of this study is to present the meaning of the Order of Sakarya, which was issued in the Pitched Battle of Sakarya by Commander in Chief Mustafa Kemal Pasha. The Order of Sakarya was issued in the most critical period of the Battle and changed its progress with its execution. Although the Order of Sakarya appeared like a simple defence order, it is necessary to make a detailed analysis of it because it includes a variety of notions and theories and their scopes are far-reaching.

When the semantic equation of the Order of Sakarya is examined, it is understood that it was given to fix some unfavorable military actions going on in the Battle. Nonetheless, far beyond the Battle, there is some guidance regarding a moral and spiritual aspect. From this point of view, the Order may be assumed to have both a strategical/tactical dimension and a dimension pursuing a high ideal.

This study aims to reach the core of the Order by unveiling the codes and principles of the art of war included in the Order. The art of war was named as “*Fenn-i harp*” [Military Art and Science] in the era of the study and there was a remarkable accumulation of literature on it. However, that literature was an accumulation of the European military art and science, which had been developing unceasingly from the XVIIIth century on. Therefore, this study is traced back to the European military art and science until the issue of the Order of Sakarya, and further reveals the reflection of this European impact on the era of the study. Consequently, it expresses the intent and purpose that Mustafa Kemal Pasha tried to convey to the army in his Order of Sakarya by setting forth the military theory on which the Order was raised.

Key Words: The Order of Sakarya, Military Art and Science, Line of Defence, Area of Defence, Total War.

1. Giriş

Mustafa Kemal Paşa'nın tekamül etmiş birçok askerî meziyetlerinin arasında birisi vardır ki hem kriz anlarında durumun müspet ilerlemesini temin eden bir anahtara dönüşür hem de savaş sisi ve sürtünmesinde kaybolmuş askerler için kurtarıcı bir istikamet niteliği taşır: Duruma uygun emir verme özelliği. “Duruma uygun” kelimesi birçok sıfat ile yer değiştirebilir şüphesiz; “isabetli” olabilir; “kararlı” olabilir ya da “keskin”. Hepsi Mustafa Kemal Paşa ile ilgili sıfat bulmakta zorlanan araştırmacıların en az bir kere zihinlerinden geçmiştir. Bununla beraber, mahiyetleri duruma hangi açıdan baktıklarına bağlıdır ve kesin olan, Mustafa Kemal Paşa'yı ve yaptıklarını tanımlamakta eksik kalacaklarıdır.

Her krizde bir kazanım gören Mustafa Kemal Paşa, ünlü Sakarya emrinden önce de böyle emirler vermiştir. Mesela Conkbayırı'nda bozgun hâlinde geri çekilen askerleri süngü taktırıp yatırdıktan sonra tepe düşmeden yetişen 57'nci Alaya verdiği “*Ben size taarruzu emretmiyorum, ölmeyi emrediyorum.*” da bu çeşit bir emirdir. Yani kimse geri çekilmeyi düşünmesin ya düşmanı püskürteceğiz ya da burada öleceğiz niyetinin en veciz ve en kararlı

ifadesidir. Sonrasında Dumlupınar’da verdiği “*Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz’dir, ileri!*” emri de bu minvalde düşünülebilir. Harp tarihinde, takip harekâtını bu kadar açık bir şekilde başlatan başka bir emir var mıdır kestirmek güç, ama emri duyan her askerin “Suyu görene kadar tüm düşmanı süpürün, yalnız Marmara’ya çıkmayın, İngilizleri sonra defedeceğiz.” şeklinde anladığından şüphe yoktur.

Mustafa Kemal Paşa’nın insanları kriz anında, birkaç cümlelik edebi fakat sade emirlerle, bu kadar güçlü bir şekilde kendine tabi kılmasının ve güdülediği insanlarla krizi kazanca çevirmesinin sırrı ne olabilir? Bünyesinde taşıdığı cesaret ve kararlılık, ilk akla gelenler olabilir ama yazdığı bazı kitaplardan, bu emirlerin sadece kişisel özelliklerden kaynaklanmadığını, titiz bir eğitim sürecinin de katkısı olduğunu görebiliyoruz. Hidemat-ı Seferiyye Nizamnamesi’ni¹ çok iyi çalıştığını anladığımız Mustafa Kemal Paşa, emirlerin kısa, açık ve kesin yazılması gerektiğini belirttikten sonra “*Yarım kararlar, eksik önlemler her zaman tehlikelidir. Bu yüzden emir veren muharebe şeklini ve amacını tamamıyla kararlaştırmalı; vereceği emirde açıkça bir taarruz muharebesi mi veya oyalama muharebesi mi yapılacak yoksa ciddi bir hareketten sakınılacak mı ya da kesin sonuçlu bir muharebeye mi girişilecek bildirmesi gerekir.*”² demiştir. Bu prensibi, hemen sonra eklediği “*Durmak istiyorsan sağlam dur. Yürümek istiyorsan çabuk yürü!*”³ düsturuyla beraber edindiği açıktır.

Peki ünlü Sakarya emri nasıl verilmiştir? Sakarya Meydan Muharebesi başladıktan üç gün gibi kısa bir süre sonra Yunanlar, güneyden kuşatma girişimiyle Mangal Dağı’nı düşürmüş, Türbe Tepe’yi zorlamaktadırlar. 1’inci Grup, cephesindeki düşmanı durdursa da 2’nci Grubun geri çekilmesi neticesinde, hat bütünlüğü adına “*bi’z-zarûri*” onlar da çekilmişlerdir. Güney cephesinde beliren hassasiyet, Mustafa Kemal Paşa’nın Ankara’da bulunan Refet Paşa’ya, Ankara’yı boşaltma ihtimalini belirten bir telgraf çekmesiyle sonuçlanmıştır.⁴ Alagöz’de, Başkumandalık Karargâhında endişe hâkimdir. Halide Edip Hanım daha fazla dayanamaz ve “*Ankara’yı da mı boşaltıyoruz Paşa’m? Muharebeyi kayıp mı ediyoruz?*” diye sorunca Mustafa Kemal Paşa, “*Hayır hanımefendi, meselenin özüne dikkatinizi çekerim...*” der ve bir ihtimalden bahsettiğini, gerekirse Ankara’ya, hatta daha geriye çekilebileceğini ama muharebeyi kaybetmeyeceğini, kimseye düşmanı Haymana’da durdurmak için söz vermediğini, gerekirse Kırıkkale hatta Sivas’ta da savaşmaya hazır

¹ *Hidemat-ı Seferiyye Nizamnamesi*; İstanbul, 1909, s. 20, 49. Maddede emirlerin nasıl yazılması gerektiği belirtilmiştir.

² Mustafa Kemal Atatürk; *Taktik Meselesinin Çözümü ve Emirlerin Yazılmasına İlişkin Öğütler*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara, 2011, s. 12-13.

³ age.; s. 12.

⁴ *Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât*; II. Cilt, V. Kısım, II. Kitap, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayını, Ankara, 1973, s. 62-65.

olduğunu belirtir ve “*Savunduğumuz Türk’ün son ocağıdır.*”⁵ der. İsmet Paşa ise Başkumandan’ın kaldığı yerden devam ederek bir ay önce Sakarya’nın doğusuna çekilirken ilk yaptıklarının Kızılırmak’a kadar müdafaa alanları tespit etmek olduğunu, ellerindeki asker ve imkânlarla, düşmanı ancak bu şekilde durdurabileceklerini belirttikten sonra “... *kademeli olarak dövüğe dövüğe çekiliyoruz. Papoulas ilerlemenin hırsıyla nasıl bir tuzağa düştüğünü fark edemiyor.*”⁶ der. Mustafa Kemal Paşa, Refet Paşa’ya iletmiş emrin Halide Edip Hanım’da yarattığı endişeden dolayıdır mı bilinmez, harita başında durumu tekrar değerlendirir ve cepheden gelen raporlar ışığında durumun tedirginlik yaratacak kadar vahim olmadığını, Refet Paşa’ya ikinci bir emre kadar ilk emri tehir eden başka bir telgrafın çekilmesini emreder. Sonra İsmet Paşa’ya savaşın seyrini değiştirecek başka bir emir yazdırır: “**Hatt-ı müdafaa yoktur, sath-ı müdafaa vardır. O sath, bütün vatandır! Vatanın her karış toprağı, vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça terk olunamaz. Onun için, küçük büyük her cüzütam (stratejik veya taktik görev için kurulmuş birlik), bulunduğunuz mevziden atılabilir fakat küçük büyük her cüzütam, ilk durabildiği noktada, tekrar düşmana karşı cephe teşkil edip muharebeye devam eder. Yanındaki cüzütamın çekilmeye mecbur olduğunu gören cüzütamlar, ona tabi olamaz. Bulduğunuz mevzide nihayete kadar sebat ve mukavemete mecburdur.**”⁷

Görülüyor ki emri ilk anlayan İsmet Paşa’dır. Zira emre karşı bir fikir sunmamıştır. Fakat Mekteb-i Harbiyede öğretmenlik yapmış Cephe Kumandanlığı Kurmay Başkanı Asım (Gündüz) Bey’in tedirginliği bir kat daha artmış durumda “*Cephesi yarılan tümen çekilmeyecek mi? Nasıl? Cephe hattı diye bir şey kalmaz, alaylar birbirine girer?!?*”⁸ diyerek şaşkınlığını gizleyemez.

Emrin yarattığı sonuçtan bağımsız olarak düşünüldüğünde ve semantik açıdan bakıldığında, araştırma tam da Asım Bey’in bulunduğu noktadadır. Yani cephe yarılacak, girme yapılan bölgenin cephesindeki birlik, ilk durabildiği noktada müdafaasına devam edecek fakat girme yapılan bölgenin mücavirindeki birlikler, **düşman yanlarına düştüğü hâlde** çekilmeyecek ve kuşatılmayı bekleyecektir. Fakat geri çekilmeyi yavaşlatmak uğruna hat bütünlüğünden nasıl taviz verilebilir? Yapılan harekât, harb-i sagir (gerilla harbi) değildir ki birlikler mücavirinde meydana gelen bir harekâta bağlı olmasın. Millî Mücadele’nin ilk başında yürütülen Kuvayımillîye harekâtının kesin sonuç alamayacağından yola çıkarak harekât-ı cesime-i askeriyeye,⁹ yani düzenli büyük birlik harekâtına karar verilmiş midir? Büyük birlik harekâtının en belirgin özelliğinin tüm

⁵ Selim Erdoğan; *Sakarya, Türk Bitti Demeden Bitmez*, 4. bs., Kronik Kitap Yayınları, İstanbul, 2021, s. 159-160.

⁶ Erdoğan; s. 160.

⁷ *Türk İstiklal Harbi*; s. 65.

⁸ Erdoğan; s. 161.

⁹ Büyük Birlik Harekâtı anlamındadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Ahmed Esad; *Zamanımızda Usûl-i Tâ’biye*, 2’nci bs., I. Cilt, İstanbul, 1893, s. 10.

birliklerin karşılıklı emniyet ve koordineli bir şekilde, birlik ve bütünlük içerisinde hareket etmesi olduğu düşünüldüğünde, bu emir birlikler arasındaki önce emniyet, sonra da koordine bağını çözmeyecek midir? Nitekim emrin verilişinden çok sonra, savaşın en kritik zamanında “Çaldağı’ndaki durum, Türk ordusunun sağ kanadında muharebelerine devam eden Mürettep Kolorduyu tehdit etmişti. Buradan yapılacak Yunan ilerlemesi Mürettep Kolordunun imha olmasına yol açabilirdi. Mürettep Kolordu Komutanı Albay Kazım (Özalp) hatıralarında 31 Ağustos için ‘Çaldağı’ndaki vaziyet bize uygun olmayan bir durum ortaya çıkarmıştı.’ diye yazacaktı.”¹⁰

Bununla beraber emrin uygulanışının Yunanlara tam bir hezimet getirmesi, pragmatist doğrulamasını tam anlamıyla gerçekleştirdiğini gösteriyor. Bu durumda Asım Bey ve Kazım Bey’in¹¹ tutumları, aşırı ihtiyatlılık olarak mı yorumlanmalıdır? Bu sorunun cevabı ancak emrin anlamı ortaya konulduğu zaman belirecektir. Bu sebeple araştırma, emrin komutanların askerî teori birikimlerinden nasıl yansıdığını bulmaktan ziyade emri verenin niyet ve maksadının ne olduğunu ortaya koymalıdır. Yani Mustafa Kemal Paşa, bu emri verirken neyi değiştirmeyi amaçlamıştır? Yaygın varsayım, dönem savaşlarında savunmanın cepheye azami ateş sağlamak maksadıyla, mütecevizin harekât hattına¹² dik bir biçimde ve bir hat şeklinde yan yana dizilmiş birliklerle yapıldığı, bunun yetersizliği görüldükten sonra da Mustafa Kemal Paşa’nın ince bir düzenden (ordre mince) derin bir düzene (ordre profonde) geçerek düşmanı derinlikte durdurmayı amaçladığı yönündedir. Bu varsayım, Asım Bey ve Kazım Bey’in sorularına tatminkâr cevaplar sağlamakta mıdır? Ayrıca günümüzden bakan bir araştırmacının da emirle ilgili soruları olabilir. Mesela hatt-ı müdafaa ne demektir? Hat dediğimiz zaman, akıllarda beliren kavram ile dönem savaş sanatındaki kavram aynı mıdır? Mustafa Kemal Paşa hangi kazancın karşılığında, savunma bütünlüğünü riske atmaktadır? Ya da risk atmakta mıdır? Söz konusu, ricat harekâtını başarısız bir savunma harekâtının bir devamı değil de düşmanın irtibat hatlarını uzatmak için mahirane bir metot olarak kullanmayı şiar edinmiş Mustafa Kemal Paşa olunca emri anlamakta ve İsmet Paşa’nın ferasetine yaklaşmakta zorlanılmaktadır. Peki, bu emrin ne anlama geldiğini nasıl anlayabiliriz?

¹⁰ Sezgin Cebecioglu; *Sakarya Meydan Muharebesi’nde Çaldağı ve Önemi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Millî Savunma Üniversitesi Alparslan Savunma Bilimleri Enstitüsü Harp Tarihi Ana Bilim Dalı, Ankara, 2019, s. 139-140.

¹¹ Bu komutanlara Yusuf İzzet Paşa da eklenebilir. Ruşen Eşref Ünaydın, Mustafa Kemal Paşa’nın “Daha iyi hamle etmek için iğreti çekilmeler yaptırduğım bir sırada sırt vere vere ta Ankara kıyılarına gerilediğimizi göz önünde tutarak: ‘Bu hat da elden giderse hangi hattı müdafaa edeceğiz?’ diye benden teessürle soran bir değerli kumandana, Yusuf İzzet Paşa’ya: ‘Vatanı korumakta hatt-ı müdafaa yoktur, sath-ı müdafaa vardır. Bu sath bir baştan bir başa vatanın bütün yüzüdür. Vatanın bu sathı, en son kayasına kadar düşmanla boğuşularak müdafaa edilecektir.’” cevabını verdiğini belirtiyor. Bk. Ruşen Eşref Ünaydın; *Atatürk’ü Özleyiş*, I. Cilt, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 1998, s. 65.

¹² İkinci bölümde değinilecektir.

Öncelikle Asım Bey ve Kazım Bey'in bakış açıları bir antitez niteliğinde düşünülürse Mustafa Kemal Paşa'nın zihnindeki savunma harekâtına dair askerî teori, tez olabilir. Yani emrin arkasındaki harp doktrini (dönem deyimiyile fenn-i harp) belirgin kılınırsa Mustafa Kemal Paşa'nın Sakarya emri ile ne yapmayı hedeflediği ortaya çıkarılabilir. Bu sebeple araştırma, öncelikle fenn-i harbin araştırma dönemine geldiğindeki tekamül etmiş kavram ve teorilerini ortaya koyacaktır. Müteakiben, Mustafa Kemal Paşa'nın bu fenn-i harbi nasıl anladığının izi sürülecektir. Son olarak emrin dönem fenn-i harp ile kurduğu etkileşim ve bağlantılar ortaya konarak ne anlama geldiği açıklanacaktır.

2. Dönem Fenn-i Harbinin Teori ve Kavramlarının Tarihi Gelişimi

Sakarya emri Mustafa Kemal Paşa'nın çizdiği bir resimse dönem fenn-i harbi, bu resmin üzerine çizildiği bir tuval olarak kabul edilebilir. Emrin üzerine çizildiği teori belirginleştğinde pratik emrin de belirginleşeceği varsayımından hareketle önce fenn-i harp, yani savaş sanatını nasıl algıladığımız önem kazanmaktadır. Savaşmanın bir sanat mı veya bir bilim mi olduğu sorunsalından kaçınarak araştırma dönemini en çok etkilemiş olan Carl von Clausewitz'in (1780-1831) tanımı model olarak alınabilir. Savaşın doğasına en çok yaklaşabilmiş bu askerî düşünür, savaş sanatını/fenn-i harbi, “*mevcut araçların muharebede kullanma sanatı*” yani “*savaşın sevk ve idaresi*” olarak tanımlıyordu.¹³ Peki kimin fenn-i harbi? Osmanlı harp anlayışı, kurulduğu andan itibaren önce Asya, sonraları Avrupa fenn-i harbinin bir parçasıydı. Bu sebeple, sadece Osmanlı ordusunu değil, tüm dünya askerî sistemlerini şekillendiren bir Avrupa fenn-i harbi söz konusuydu. O zaman Avrupa fenn-i harbi neydi?

Sözü Makedon falankslarına veya Roma lejyonlarına götürmeye gerek yok gibi. Avrupa ordularının evrimi iki bağımsız gelişim hattından geldi. Birincisi, çoğunlukla Roma askerî kültürünün modernize edilmiş bir hâli olan Felemenk modeliydi; ikincisi, Türklerle uzun süren süren savaşlar sonucu ortaya çıkmış emperyal modeldi. Kutsal Roma İmparatorluğu'nda hümanist Aventinus (1477-1534) ile Fronsperger (1520-1575) ve Schwendi (1522-1583) gibi komutanlar Osmanlı askerî sistemine hayranlıkla bakıyorlardı ve ona benzer bir sistem sundular. Neticede hem Türklerle hem de İsveçlilerle savaşma tecrübesine erişmiş Montecuccoli (1609-1680) ise bu iki ayrı akımı yazılarında kaynaştırdı. Yazdıkları, savaş fenomeninin stratejik, taktik, idari ve sosyal boyutlarını tümüyle kavrayan ilk sistematik teşebbüstü. İşte, önce Eugene (1663-1736), Marlborough (1650-1722), Büyük Friedrich (1712-1786) zamanına, sonra da Fransız Devrimi zamanına taşınan Felemenk, İsveç ve Avusturya mirası buydu. Clausewitz'in hocası Scharnhorst (1755-1813), Montecuccoli'den “*savaşın ebedî doğasının vazgeçilmez rehberi*” olarak bahsedecekti.¹⁴

¹³ Carl von Clausewitz; *Savaş Üzerine*, çev. Selma Koçak, Doruk Yayınları, İstanbul, 2015, s. 98.

¹⁴ *Makers of the Modern Strategy, from Machiavelli to the Nuclear Age*; Peter Paret (ed.), Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1986, s. 36.

Montecuccoli'ye kadar her askerî düşünür veya komutan iyi bir atış tekniği veya sihirli bir muharebe düzeni arıyordu. O ise savaşa daha kapsamlı bir açıdan yaklaşıyordu; evrensel bir paradigma peşindeydi. “*Savaşı tüm yönleriyle kapsamlı bir analize teşebbüs eden ilk modern teorisyendi.*”¹⁵

Savaşın evrensel kurallarını bulma konusundaki yarış, XVIII. yüzyılda Aydınlanma'nın sunduğu bilimsel ve felsefi yaklaşımlar sayesinde hızlandı. “*Aydınlanma'nın arkasındaki entelektüel dünyada doğa kanunları, Descartes (1596-1650) rasyonalizmi ve İngiliz amprizminin mirası, sanatta neoklasik anlayış ve Newton (1643-1727) bilimi yükseliyordu.*”¹⁶ Özellikle Newton'un, evrenin bir saat gibi işlediği ve her türlü fenomenin ardında ölçülebilir kurallar olduğu fikri, Fransız askerî düşünürlerinin matematiğe, özellikle de geometriye yönelmelerine sebep oldu. Geometriyi muharebeye nasıl uygulayacakları konusunda zorlanan askerî düşünürler, Orta Çağ'dan beri geometri ve kimyayı uygulamalı olarak kullanan askerî bir bilimi başlangıç noktası kabul ettiler: İstihkâm bilimi. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda savaş, kale kuşatmalarında özünü bulmuştu ve bu savaşın kutbu, aslen bir mühendis, XIV. Louis'in (1638-1715) teşvikiyle asker olmuş, Sébastien Le Prestre de Vauban'du (1633-1707).

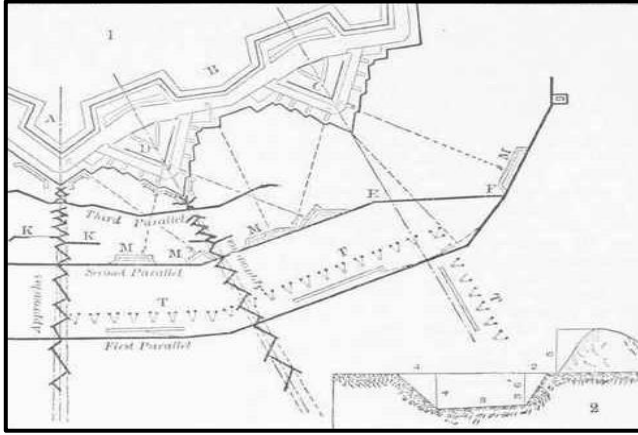
Süngünün gerçek mucidi olan Vauban, topçuluktan, meteorolojiye, kalelerin su yollarıyla irtibatlanmasından, top mermilerinin sektirilerek atılmasına (ricochet), birçok pratik askerî buluşa imza atmıştı. Fakat asıl ünü kale kuşatmalarına getirdiği matematiksel yaklaşımla geldi. “Vauban'ın Paralelleri” olarak anılacak bu sisteme göre, kuşatma yapacak birlik kaleye direkt yaklaşmıyor, kaleye zikzak çizecek şekilde sıçan yolları kazıyordu. zikzak hendekler, kale duvarlarına kısmen paralel kazıldığından kalenin ateşinden korunabiliyordu.¹⁷ Araştırma açısından önemi ise diğer bir askerî düşünürün zihninde yarattığı kıvılcımdı. Aynı şekilde XIV. Louis'in ordusunda uzun bir askerî kariyeri olan Puységur (1655-1743), kuşatma savaşlarındaki geometrik ve mekanik yaklaşımı sahra savaşlarına tahvil edecek oldukça işlevsel bir soru sordu: “*Eğer kuşatma harekâtı, a priori ve kesin akıl yürütmeye maruzsa neden savaşın tüm dalları olmasın?*”¹⁸ Bu soru, ileride komutanların kılıçtan ziyade pergel ve cetvel kullanmalarına sebebiyet verecekti.

¹⁵ *Makers of the Modern Strategy*; s. 55-56. Raimondo Montecuccoli hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Nursel Doğan; *Osmanlı-Habsburg Savaşlarında Bir General: Raimondo Montecuccoli ve Tercüme-i Fenn-i Harb*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Ankara, 2018.

¹⁶ Azar Gat; *The Origins of Military Thought, from the Enlightenment to Clausewitz*, Clarendon Press, Oxford, 1989, s. 142.

¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. *Modern Stratejinin Ustaları*; drl. Edward Mead Earle, çev. Selma Koçak, Doruk Yayınları, İstanbul, 2015, s. 58-64.

¹⁸ Gat; s. 35.

Vauban'ın Paralelleri¹⁹

Puységur'ün açtığı kapıdan ilk geçen askerî düşünür, önceleri bir hussar subayı, sonradan tuğgeneral olacak olan Turpin de Crissé (1716-1795) idi. Montecuccoli gibi savaşı her yönüyle bir bütün olarak düşünüyordu²⁰ ve yazdığı *Essai sur l'art de la Guerre*²¹ adlı eserde askerliğin her alanına dair fikirlerini paylaştı. Ayrıca bu kitap, ileride komutanlar bilimi denecek strateji disiplinine ilk dokunuştur. Vauban, nasıl hasım kalesine zikzaklar ve paralellerle, yavaş fakat emin adımlarla yaklaşıyorsa Crissé de sahra muharebesinde, hedefe benzer şekilde yaklaşmayı önerdi. Teorisine göre bir general hedefini seçmeli ve cephesinden hasımın ona karşı koyduğu ilk noktaya kadar ilerlemeliydi. Burada, ilk paraleline eşit, istihkâm ve depolardan oluşan ikinci bir cephe teşkil etmeliydi. Bu cepheden aldığı kuvvetle düşmanı geri çekilmeye zorlayacak bir ilerleme daha yapmalıydı. Durdurulduğu noktada aynı birincisinde olduğu gibi ikinci bir cephe sistemi teşkil etmeliydi. Buradan aldığı güçle, üçüncü paralel bir ilerleyişle hedefine ulaşmaya çalışmalıydı. Düşman kalesine yaklaşır gibi ihtiyatlı olan bu ilerleyiş, taarruzi bir harekâta bir noktadan diğer bir noktaya ilerleyişinin ilk metodik modeliydi. Taarruzları yeni bir boyuta taşıyan bir sistem asla olamadı ama nasıl Puységur'ün sorusu kendisine ilham olduysa istihkâm ve depolardan oluşan bir cephe-ilerleyiş-hedef modellemesi, kendisi gibi bir başka düşünür olan Henry Lloyd'un (1718-1783) harekât hattı modellemesi için dayanak teşkil etti.²²

Günümüz penceresinden oldukça yavaş ve ihtiyatlı görünen bu sistem, Turpin de Crissé'nin bir seçimi midir? Model aldığı Vauban'nun kale kuşatma

¹⁹ <https://militaryhistoryblog.files.wordpress.com/2012/01/trench-21.jpg>

²⁰ Gat; s. 37.

²¹ Turpin de Crissé; *Essai sur l'art de la Guerre*; I. Cilt, Paris, 1754.

²² Ayrıntılı bilgi için bk. Ian C. Hope; *A Scientific Way of War, Antebellum Military Science, West Point, and the Origins of American Military Thought*, University of Nebraska Press, Lincoln & London, 2015, s. 40. Gat; s. 36-37.

sisteminin ağır gelişen doğasını yansıttığı açıktır. Ama açık olmayan başka bir etkenin sistem üzerindeki ağırlığı, araştırma açısından daha önemli görünüyor. Dönem savaşlarının doğası, bu metodu daha anlaşılır kılabilir. Otuz Yıl Savaşlarına (1618-1648) gelene kadar tüm Avrupa orduları, seferlerde tıpkı “*vahşetin istilası*” gibi ilerliyorlardı. Muharebeyi kazanan ordu, hasım ülkesinde âdeta bir çekirge sürüsü gibi ilerliyor ve ikmal-iaşesini fethedilen topraklardan karşılıyordu. Nassau Prensi Maurice (1567-1625) ve II. Gustavus Adolphus (1594-1632) ordularına bu konuda bir çekidüzen getirdiler. Askerlerine kamp yapmayı, yürümeyi ve savaşmayı öğrettiler. Ordularını ordugâh ve kamplarda toplayıp, depo ve cephaneliklerden ikmal etmeye başladılar.²³ Gene Otuz Yıl Savaşlarının Mars’ı, Albrecht von Wallenstein’in (1583-1634) yerel lordları sadece aynı değil, nakdî vergiye/haraca bağlayarak paralı askerlerine düzenli ödeme yapmasıyla yağma ve vahşet bir nebze azalmıştı.²⁴ Ama ateşin önemi arttıkça piyadeye olan ihtiyaç, XVII. yüzyıldan itibaren orduların devamlı büyümesine yol açtı.²⁵ XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise ordular teşkilat, idare ve özellikle ikmal-iaşeleriyle dev bürokratik kurumlar hâline gelmişlerdi. İskender (MÖ 356-323) ve Hannibal (MÖ 247-183), geçtikleri bölgeden geçinebildikleri sürece yüzlerce kilometrelik sahalarda sefer düzenleyebiliyordu. XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise bir komutan savaşa girmeden depo ve cephaneliklerini doldurmak için önce sivil tedarikçilerle ihaleye girdikten sonra, bu depo ve cephaneliklerden ikmalle gidebileceği azami adım sayısını hesaplamak zorundaydı. Crissé’nin her ilerleyişte bir cephe kurmasının en büyük sebebi buydu. Maurice de Saxe (1696-1750), Jean Charle Folard (1669-1752), Jean de Mesnil Durand (1736-1799), Jean Pierre du Teil (1722-1794) gibi ünlü komutan ve askerî düşünürler muharebe performanslarını düşünürken lojistiğin önemine daha fazla vurgu yapıyorlardı.²⁶ Artık ekmek, kurşun kadar ağırdı. Herhangi birisinin yokluğu ise firar demektir.

Harekât böyle yavaş ilerleye dursun, askerî düşüncede de yapısal değişimler gözleniyordu. Söz konusu askerî harekât veya sevk-idare olduğunda ele alınması gereken sayısız alt başlık bulmak mümkündü. Bununla beraber askerî düşünürler, askerî olan her mesele veya faaliyetin aynı kategoride olmadıklarını fark etmişlerdi. 1770 yılında Guibert, “*Essai Général de Tactique*” adlı eserini yayımladı. Birinci bölümü “*basit taktik*” adı altındaydı ve piyade, süvari ve topçunun teşkili, eğitimi, yürüyüşü, ateş ve manevralarını içeriyordu. Ona göre taktik tüm zamanlarda, her yerde ve her silahta aynıydı. İkinci bölüm

²³ Jacques de Guibert; *Askerî Yazılar 1772-1790*, çev. Ahmet Şensılay, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 358.

²⁴ Martin van Creveld; *Supplying War: Logistics from Wallenstein to Patton*, Cambridge University Press, Cambridge, 1977, s. 8.

²⁵ *Modern Stratejinin Ustaları*; s. 44.

²⁶ Andrew N. Liaropoulos; “Revolutions in Warfare: Theoretical Paradigms and Historical Evidence: The Napoleonic and First World War Revolutions in Military Affairs”, *The Journal of Military History*, 70/2, Nisan 2006, s. 373.

ise “büyük taktik” olarak adlandırılmıştı ve orduların oluşturulması, yürüyüşleri, muharebe düzenleri ile ilgiliydi. Ona göre bu iki faaliyet arasındaki fark, birincisinin orduların teşkili ve eğitilmesi, ikincisinin ise orduların muharebelerde kullanılması ile ilgili olmasıydı. 1779 yılına geldiğinde ise ikincisine “la stratégique” diyecekti.²⁷ Joly de Maizeroy (1719-1780) ise stratejiye daha direkt bir geçiş yaptı. Bizans İmparatoru Maurikios’un (539-602) ünlü “Strategikon” adlı eserindeki generaller bilim kavramını aldı ve 1777’de yayımladığı “Theorie de la Guerre” isimli eserinde strateji olarak ilk defa kullandı. Ona göre taktik sadece mekanik ve muharebe düzenlerini, yürüyüş, manevra ve savaşmalarını içeriyordu. Strateji ise daha soyuttu ve askerî harekâtın bütün bir şekilde hasım üzerine icra edilmesiyle ilgiliydi. Ayrıca generallerin önsezisi ile alakalıydı.²⁸ Artık askerî düşünce, askerî meseleleri taktik ve strateji alt başlıklarına toplamaya başlamıştı ve bu kavramların tekamülleri, Jomini ve Clausewitz’in eserlerinde tamamlanacaktı.

Taktik, ölçülebilir ve matematikseldi fakat strateji soyut doğmuştu. Generallerin sezgisel yeteneğine tâbiydi. Aydınlanmanın bilime sunduğu bir alan ise stratejiyi sanal boyuttan aldı ve kağıt üzerine yerleştirdi. XVIII. yüzyılın birinci yarısından itibaren Fransa, Prusya ve İngiltere’de gelişen topoğrafya ve kartografya çalışmaları, yüzyılın ikinci yarısından itibaren harekât alanlarının haritalarını askerî düşünür ve kurmayların hizmetine sundu. Stratejik planlama artık grafik kavramlarla ifade edilebiliyordu. Bu yeni gelişmeyi, 1781’de ilk olarak Henry Lloyd, zihnindeki teoriyle anlamlı bir veriye çevirdi. Zaten XIV. Louis’in zamanından beri önemi hızla artan depo ve mağazalardan oluşan “harekât üssü (base)” kavramını, hasımın düşürülmesi istenen “hedefine” bağladı ve buna “harekât hattı (line of operations)” dedi.²⁹ İki nokta arasında çizilen basit bir oktu ama kendisinden sonraki tüm taarruzi harekâtının felsefi niteliğini içeriyordu. O ana kadar harekâtın istikameti, yerinde ikmal sağlandığı sürece her yöne olabiliyordu. Ama lojistiğin ordular üzerindeki önemi arttıkça harekâtın yönü geride kurulmuş ikmal noktalarına bağlı hâle gelmişti. Artık herhangi bir komutan ilerleyişini ikmalini sağlayacağı bu noktalardan ve yollardan geçirmek zorundaydı. Yani ilk defa geri bölge ile hedef arasında ölçülebilir bir bağ kurulmuştu. Ayrıca okun istikameti kadar uzunluğu da ölçülebilirdi. Okun menzili / uzunluğu, harekât üssünün orduyu ne kadar

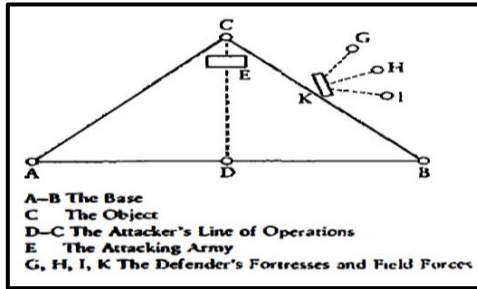
²⁷ Lawrence Freedman; *Strategy*, Oxford University Press, New York, 2013, s. 73. Büyük Taktik için bk. Jacques de Guibert; *Essai Général de Tactique*, II. Cilt, 1773. s. 5-8. Jacques de Guibert; *Askerî Yazılar*, s. 159-344.

²⁸ Martin van Creveld; *The Art of War-War and Military Thought*, Cassel&Co, London, 2000, s. 98. Gat; s. 41-42. Freedman; s. 73. Paul G. J. de Maizeroy; *Theorie de la Guerre*, Aux Depens de la Societe, Lausanne, 1777. Daniel Coetzee, Lee W. Eysturlid; *Philosophers of War: The Evolution of History's Greatest Military Thinkers*, I. Cilt, Praeger Pub., Santa Barbara, 2013, s. 103-104. Maurice; *Maurice's Strategikon: Handbook of Byzantine Military Strategy*, çev. George T. Dennis, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1984, s. 64-79.

²⁹ Gat; s. 74-76. Freedman; s. 74.

besleyebileceğine bağlıydı.³⁰ Napolyon'un “*Ordular midelerinin üzerinde yürür.*” düsturunun kelimelere dökülmeden önce oku çizilmişti.

Bu önemli gelişmeyi, Prusyalı Heinrich Dietrich von Bülow (1757-1807) detaylandırdı ve harekât üssünü bir nokta olarak değil de depo ve mağazalardan oluşan bir cephe/hat olarak düşündü. Ülke sınırları doğal bir harekât üssü teşkil ediyordu ve üssün iki sınırından çıkan iki ayrı hat [doğru], hedefte birleşmeliydi. Böylece hedef ile üs arasında bir üçgen oluşacaktı. Harekât hattı bu üçgenin merkezinden geçecekti. Taarruzun başarısı, bu üçgenin hedefte birleşen iki hayali hattının oluşturacağı açının 90 derece veya daha geniş olmasına bağlıydı. Dar açılar, taarruzi kuvvetin iribatlarını uzatacak ve kesilme ihtimali doğacaktı. Yani üs (base) ne kadar büyük olursa daha geniş açılı ve kısa harekât hatları yaratacaktı. Bu teorinin diğer bir sonucu, bir birliğin üssünden ne kadar uzaklaşırsa gücünün azalacağıydı. Eğer mütecaviz yanlış veya zayıf bir üs kurarsa müdafî onu muharebeye başvurmadan dahi geri püskürtebilirdi. İdeal olarak harekât üssünden üç günden daha uzak olmamak gerekiyordu.³¹ Lojistiğin, harekâtın gücü üzerindeki ağırlığı Bülow'la daha da artmıştı. Ayrıca menzil olarak da taktığı stratejiden ayıran ilk düşünür oldu. Ona göre strateji düşman top ateşi veya görüş sahasının başladığı yere kadar yapılan hareket ve faaliyetlerdi.³² Bu sınırdan itibaren işi taktik ele alıyordu.

Bülow'un harekât hattı (D-C). Harekât üssü (A-B). Hedef (C). Mütecaviz (E). Mütecavizin gerisine sarkmaya çalışan müdafî (K) ve gerisindeki kaleler (G-H-I).³³

Askerî teori, her düşünürün yarattığı yeni kavram ve varsayımlarla kümülatif bir fenn-i harp anlayışına dönüşürken XVIII. yüzyılın başından beri çözülememiş bir sorunsal, yüzyılın sonuna gelindiğinde hâlâ bir cevap bekliyordu: Bir ordu, hat şeklinde, ince bir düzende (ordre mince) mi taarruz etmeliydi yoksa kollar şeklinde, daha derinliğine (ordre profonde) bir düzende mi? İhtilal Savaşlarından önce iki ordunun karşılaşması için iki tarafın da bu konuda ısrarcı olması gerekiyordu. Tüfek ve topların nispeten düşük menzilleri,

³⁰ War, Society and Enlightenment, The Works of General Lloyd; Patrick J. Speelman (ed.), Brill Pub., Leiden, Boston, 2005, s. 484-488.

³¹ Modern Stratejinin Ustaları; s. 107. Ayrıntılı bilgi için bk. Gat; s. 79-94.

³² Freedman; s. 75.

³³ Gat; s. 81.

hasımların birbirlerine önce top sonra tüfek menzili içine girene kadar yaklaşmalarını zorunlu kılıyordu. Bu durum ise kanatlardan bir kuşatmaya imkân vermemek için tarafların homojen ve eşit bir temas hattı oluşturmalarını gerektiriyordu. Simetri, genelde süvarinin kanatlara yaptığı hücumlarla bozuluyordu. Genel eğilim, ateşlerden azami fayda sağlamak için ince düzen lehineydi. Ama kollar hâlinde, bir darbe etkisiyle hücum etmek, derin düzenin muharebede sağladığı en önemli avantajdı. Özellikle Folard ve öğrencisi Mesnil Durand (1736-1799) derin düzenin en ateşli savunucularıydı. Yedi Yıl Savaşlarından (1756-1763) yenilgi ile ayrılmış Fransız ordusunda ciddi bir reform hareketi başlamıştı ve bu sorunsalı gene Guibert çözdü. Muharebelerde bu iki düzenin de avantajlarından yararlanmak maksadıyla karışık düzeni (ordre mixte) önerdi. Bununla beraber düzen değişimleri ciddi bir eğitim gerektiriyordu fakat 1778 Vaussieux Manevralarında yararlılığı ispatlanınca³⁴ ünlü 1791 Düzenlemesi'ne kaynak teşkil etti. Guibert'in karışık düzeni, Reglement Concernant l'Exercice et les Manoeuvres de l'Infanterie du Premier Aout 1791³⁵ Talimnamesi'ne geçirildi. Araştırma açısından önemi, hatlar savaşının (line warfare) artık derinliğine düzenlerle beraber, karma bir düzene evrilmesiydi. Ayrıca Yedi Yıl Savaşlarının sıradışı komutanı II. Friedrich'in eğik düzeniyle (ordre oblique) kullanıldığında, hasım üzerinde daha yıkıcı bir etkisi oluyordu. Hatlar savaşında oluşan simetriyi, II. Friedrich eğik düzenle, yani hasımın bir kanadına diğer kanadından daha fazla birlik toplayarak bozmuştu. O zamanlar değeri çok anlaşılammıştı ama Napolyon'un harekâtında sıklet merkezi prensibine dönüşünce günümüze kadar her kara harekâtında uygulanmaya çalışılan en önemli harp prensibi oldu.

Fransız İhtilali'ne kadar, yaklaşık bir yüzyıl içerisinde harekât alanı ve harekât, Aydınlanma'nın sağladığı bilimsel bakış açısıyla daha belirgin bir hâle gelmişti. Bununla beraber, gene Aydınlanma'nın bir çocuğu olan Napolyon, harekât adına çizilmiş kural ve kaidelere, ihtilalin coşkunluğunu da katıp, hasımını kesin sonuçlu bir meydan muharebesine sürükleyen bir harekâtı dayatmasıyla savaş olgusu, XIX. yüzyıla köklü bir değişikliğe uğrayarak girecekti. Napolyon, ideolojik olarak tekil olduğundan, hasımlarının birleşmesine imkân vermeden teker teker yenmeyi planlayan iç hat manevralarını kullanmayı geliştirmişti. Kitlese askere alımlarla (levee en masse) muazzam büyüklüklere ulaşan ordularının başına, İhtilal'in en önemli unsuru olan liyakata dayalı, başarıya aç generaller getirdi. Avrupa orduları hâlâ merkeziyetçi yönetim ve toplu hareketi öngörürken Napolyon adem-i merkeziyetçi ve dağınık hareketle, sürat ve çevikliği hedefledi. Orduyu kolordulara bölen ve tümenleri de kolordular altında toplayan Corps d'armée

³⁴ Guibert; s. 112-114.

³⁵ *Réglement Concernant l'Exercice et les Manoeuvres de l'Infanterie du 1er Aout 1791*, Anselin et Pochard, Paris, 1822. Bu Talimname, taktik muharebe düzenleri konusunda, Avrupa ve ABD ordularının temel mehzaz olarak kullandığı talimnamedir.

sistemi ile genelkurmayın bağlarını sıkılaştırdı. Karşılıklı raporlama ve görev tipi emir vermede etkin kurmay desteği ile, hedefe bağımsız ilerleyen fakat kesin sonuç yerinde hızla birleşen esnek bir ordu yarattı. Böylece stratejik manevralarla düşmanı istediği yer ve zamanda muharebeye sürükleyebiliyordu. Gribeauval'ın (1715-1789) topçulara, Guibert'in de piyadelere getirdiği esneklik sayesinde, muharebelerde kolayca üstünlük elde ediliyordu. Ayrıca Napolyon, Aydınlanma'nın formüle ettiği, lojistik ve harekât arasındaki bağı da esneterek tekâlif-i harbiye usulü ikmalî geri getirdi. Bülow, harekât üssü ile hedef arasında oluşan üçgenlerinin hesaplarını tamamladıktan sadece birkaç ay sonra Bonapart, Alpleri yiyeceksiz ama taşınması kolay, pişirilmesi gerekmeyen peksimet ile geçip aç ordusunu İtalya içlerine saldı. 1796'da Sardunya ve Avusturya birliklerinin tam merkezine taarruz edip stratejik yarma ile ayrı ayrı yendi. La Grande Armée, öyle bir azamet ve dağınıklıkla yürüyüyüp karar noktasında öyle bir süratle sıklet merkezi oluşturuyordu ki hasmının nasıl bir muharebe düzeni aldığına bir önemi kalmıyordu. Bu harekât tipi, 1805'te Austerlitz'de Avusturya ve Rusya'ya, 1806'da Jena'da Prusya'ya, 1807'de Friedland'da tekrar Rusya'ya onarılması zor savaş travmaları yarattı öyle ki 1813'e gelindiğinde çoğu müttefik komutanına, Napolyon'la karşılaştıklarında direkt geri çekilmeleri tavsiyesinde bulunuldu.³⁶

Artık çeviklik ve baskınla inisiyatif sağlayıp, kesin sonuç noktasına sıklet merkezi yapıp ateş ve süngü ile düşmanı imha etmek, harekâtın metodu hâline gelmişti. Napolyon'un kesin sonuçlu muharebeleri kovalamak dışında bir teorisi yoktu. Aydınlanma'nın harekât alanına getirdiği kavramları kullansa da matematik modellemelerini benimsemedi. Model yaratmak için bir ihtirası olduğu bile şüphelidir. Bunu, onun yerine İsviçreli bir subay yaptı. Antoine Henri Jomini (1779-1869) hem harekât alanının geri kalan kısımlarını tanımladı hem de Napolyon'un zaferlerinden, günümüzde dahi geçerli olan fenn-i harp kaideleri çıkardı.

Yığınağı uygun yere yapmayı stratejinin en önemli konusu sayan Jomini, harekât alanının tanımladığı diğer kısımlarını, strateji disiplinin hizmetine sundu. Napolyon'un sefer ve muharebelerinden modellediğine göre, **harekât alanı şu önemli nokta, hat ve bölgelerden oluşuyordu**: 1. Sabit bir harekât üssü. 2. Bir esas hedef noktası. 3. Harekât cepheleri, stratejik cepheler ve savunma hatları. 4. Harekât bölge ve hatları. 5. Geçici stratejik hatlar ve ulaştırma yolları. 6. Düşmana karşı kullanılabilecek doğal ve yapay engeller. 7. Stratejik coğrafi noktalar. 8. Ana üs ve hedef arasındaki geçici ara harekât üsleri 9. Yenilgi hâlinde sığınılacak noktalar.³⁷ Araştırma açısından önemli noktalardan biri olan harekât üssü, ordunun takviyelerini ve kaynaklarını temin ettiği ülke parçasıydı.

³⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. *Makers of the Modern Strategy*; s. 123-142. *Modern Stratejinin Ustaları*; s. 108. Liaropoulos; s. 372-375.

³⁷ Antoine Henri Jomini; *Savaş Sanatı'nın Ana Hatları*, çev. A. Tunçer Büyükonat, Doruk Yayınları, İstanbul, 2013, s. 78.

Taarruza buradan başlanıyor ya da geri çekilme buraya yapılıyordu. Savunma için mevzi alındığında ise buradan ikmal sağlanıyordu.³⁸ Hedef ise seferin amacıydı ve iki türdü: 1. Manevra hedef noktaları. 2. Coğrafi hedef noktaları. Manevra hedef noktaları düşman yığınağına bağlıyken coğrafi hedef noktaları önemli bir kale, bir nehir hattı, bir savunma hattı veya bir harekât cephesi olabiliyordu. Savunmada hedef noktası ise ele geçirilecek bir yer değil, gücün konumlandığı yerd. Başkent bunlardan biriydi.³⁹ Cephenin düşmana doğru oluşan cephe genişliğine bir bütün olarak stratejik cephe deniyordu. Harekât cephesi ise iki orduyu birbirinden ayıran, genelde harekât üslerine paralel, muharebelerin yaşandığı alandı. Stratejik savunma hatları ise ikiye ayrılıyordu. Daimî savunma hattı, tahkim edilmiş bir sınır gibi, ülkenin savunma sisteminin bir kısmıydı. Olası savunma hattı ise sadece bir ordunun geçici olarak işgal ettiği bir mevkiydi. Sınırlar, dağlar, geniş nehirler ve kaleler, birbirleriyle iyi ilişkilendirilmiş doğal ve suni mania sistemleri bulundurduğu zaman, daimî bir savunma hattıydı. Zayıf noktaları tahkimatlarla güçlendirilmiş kayda değer genişlikteki her nehir, her dağ silsilesi ve her geçit, düşmanı durdurduğu ve kanalize ettiği sürece ise olası savunma hattı olarak kabul ediliyordu. Bu hatlar geçişi zor olduğu için taktik avantaj sağlıyorlardı. **Bununla beraber, savunma mevkinin sağladığı avantaj ne olursa olsun, mevzi içerisinde pasif olarak bekleyen, neticede taarruz düşünmeyen bir savunma, eninde sonunda yenilmeye mahkûmdu.** Savunma hatlarının arzu edilen niteliği, eldeki imkânlarla işgal edilebilmesi için yeteri kadar kısa olmasıydı. Komutanlar, genel cephenin aşırı yayılmasına izin vermemeliydi. Her stratejik savunma hattı, düşman stratejik cepheyi ele geçirdiğinde, geride savunma yapabilecek taktik noktalara sahip olmalıydı. Yani merkezin gerisinde seçilmiş, bütün tümenlerin toplanabileceği bir mevkiye sahip olmalıydı. Görüldüğü üzere Jomini, bir hattın ziyade, derinliğine geniş bir sahada, “*stratejik kare*” denilebilecek bir bölgede savunmayı konuşlandırmaya çalışıyordu.⁴⁰ **Savunma hatları, bu savunma bölgesinin sadece bir bölümüydü.** Önemli bir parçasıydı ama asla bütünü değildi.

Harekât bölgesi, tüm savaş alanının, bir ordunun amacına ulaşmak için ister yalnız ister diğer ordularla koordineli hareket edeceği bölümüydü. Harekât hattı ise orduyu üssünden “*esas girişim alanına*” taşıyan yollardı.⁴¹ Yol, fiziki bir anlam içerse de aslen harekât hattı, orduyu bir üstün, ele geçirildiği zaman düşmanın mahvına sebep olacak bir noktaya/hedefe taşıyan bir girişim, bir ilerleyişti. Bu sebeple, her yolun doğal bir harekât hattı olması mümkün değildi. Napolyon her defasında birden fazla hasım ile karşılaştığından, ordusu genelde iç hatlarda kalıyor, o da bu düşman ordularını bir bütün hâline gelmeden ayrı

³⁸ age.; s. 80.

³⁹ age.; s. 91.

⁴⁰ age.; s. 94-101.

⁴¹ age.; s. 102.

ayrı yenmeyi hedefliyordu. Müttefikler ise bunun tam tersi, dış hatlardan merkeze yönelen bir harekâta mecbur kalıyorlardı. Harekât hatlarını tamamlayan bir diğer kavram ise ulaştırma/irtibat hatları idi. Bu hatlar, harekât bölgesi boyunca farklı mevkiileri işgal eden farklı ordu birlikleri arasında kullanılan yollardı.⁴² Harekât cephesine dik olabildiği gibi, stratejik hatlar üzerindeki birlikleri de birbirine bağladığından cepheye paralel de olabiliyordu.

1813 senesine gelindiğinde Napolyon azami genişmesini sağlamış, ama rakipleri yenile yenile onun sadece orduları hedef alan kesin sonuçlu muharebelerini anlamıştı. Artık Napolyon'un imha stratejisine karşın müttefikler, bir yenilgi durumunda yıpratma muharebesiyle hemen geri çekiliyordu. **İmha edilmemiş her ordu, sonraki muharebelerde karşısına tekrar tekrar çıkabiliyordu.** Ayrıca böylesine geniş sahalarda yeterli genelkurmay hizmeti de verilemiyordu. Kurmaylar o zamanlar, daha çok bilgi toplamak ve emirleri yaymak için kullanılıyordu. Stratejik analizler ve planlar yapmıyorlardı.⁴³ Bu konular hâlâ komutanların meselesiydi ve genelkurmayın sağladığı bir hizmet biçimini almamıştı. Bu sebeple sürekli savaş, Napolyon'un hem ikmalini çökertti hem de keskin stratejik düşüncesini. Napolyon efsanesi 1815'te Waterloo'da son buldu. Ama harbin sevk ve idaresi, araştırma dönemine kadar ana kapsam ve felsefesini onunla beraber kazandı. Hatta harbin sevk ve idaresi / fenn-i harp, Birinci Dünya Savaşı'nın başında, XVIII. yüzyılda uygulandığından çok fazla değişmemişti. 1914'te harp doktrinleri hâlâ doğrusal (linear) bir düzlemde algılanıyordu ve kanat taarruzlarını, kuşatmaları ve imha muharebelerini öngörüyordu.⁴⁴ Ama gelişmeler buna imkân verecek miydi?

XIX. yüzyıl, savaşın ileride değinilecek olan siyasi, ekonomik, sosyal ve teknolojik boyutlarını derinden etkilemişti. Bununla beraber söz konusu yüzyılın fenn-i harbe katkısı stratejik düşünce üzerine oldu. Napolyon, Jomini'ye hayranlık duymasına rağmen, onun daha çok ilkeler koyduğunu, dehanın ise sezgi gücüne dayandığını söylüyordu. Jomini'nin soğuk rasyonalizmi, Napolyon'un asıl gücü olan "*duruma göre karar verebilme yeteneği*" ile bağdaşmıyordu. Prusyalı generaller bunu anlamıştı. Yeni askerî düşüncelerini, mekanik sistemler yerine, "*komutanın yaratıcı gücü*" ve "*birliklerin morali*" üzerine kurdular. Bu yeni strateji ekolü, Prusya genelkurmayını yarattı. Karakteristik durumuna 1806'da Scharnhorst ile ulaştı. 1806'da Scharnhorst Savaş Bakanlığını yeniden düzenlerken ordunun teşkilatı, seferberliği, eğitimini yürütmekle ilgili yeni bir birim kurdu. Bu kısmın görevleri arasında istihbarat yoluyla harekât hazırlığı, topoğrafik incelemeler, taktik ve stratejik hazırlıklar bulunuyordu. Bu birimi çok önemseyen Scharnhorst, bu subayları savaş oyunlarında ve kurmay manevralarında eğitti. Sonradan bu subayların ordu birliklerine atanmaları âdet hâline getirildi. Stratejik düşünce, pantolonları

⁴² age.; s. 102.

⁴³ *Makers of the Modern Strategy*; s. 137.

⁴⁴ Liapopoulos; s. 377.

eflatun çizgili bu kurmay subaylar sayesinde Prusya ordusunda yayılmaya başlamıştı.⁴⁵ Bu gelişimin en önemli unsuru, Osmanlı askerî düşüncesini de etkileyecek olan Moltke'ydi (1800-1891).

Teknolojik gelişmeler de stratejik düşünceyi destekledi. Özellikle demir yolu taşımacılığı ve telgraf, planlamayı, seferberliği ve muhabereyi kolaylaştırdı. Ama teknolojinin asıl etkisi ateş üzerine oldu. Ateş gücü, topçuluk ve mühimmatla ilgili teknolojik gelişmeler sayesinde muazzam bir seviyeye ulaştı. Kuyruktan dolmalı tüfekler, piyadelere araziden faydalanma imkânı verdi. Ama artan ateş gücü, Napolyon zamanında dengede olan ateş-hareket olgusunu ateş lehine bozdu. Piyadeler, hareket edememeye, manevra yapamamaya başladılar. Harpler yavaş yavaş mevzi harplerine evrildiler. Bu zaafiyeti, strateji-taktik kombinasyonu yaparak ilk defa Moltke bozdu. Savunma, taarruza göre üstünlük kazanınca Moltke'nin stratejik [dış hat] manevralarıyla düşmanı kendi üzerine çekip taktik savunmanın ateşi ile düşmanı yıpratması ve karşı taarruz imkânları araması, dönem fenn-i harbinin gözde kombinasyonu oldu.⁴⁶ Fakat yüzyılın sonlarına doğru savunmanın gücüne, tel engeli ve makineli tüfekler de eklenince taarruz, zayıflık ve maliyeti yüksek bir muharebe çeşidine döndü. Hareket harbi, mevzi harbine üstünlük sağlamak için tankları beklemek zorunda kalacaktı.

3. Dönem Fenn-i Harbinin Osmanlı Fenn-i Harbine Yansımaları ve Sakarya Emri Üzerindeki Taktiksel Etkileri

Osmanlı ordusu, Habsburg ve Ruslarla olan mücadeleleriyle Avrupa fenn-i harbinin bir parçasıydı. Özellikle XVIII. yüzyıl, Osmanlı Devleti için âdeta barut kokan bir yüzyıl olmuştu. Yüzyılın ilk yarısında Habsburglar ve Ruslarla olan mücadelelerini göreceli bir dengede götürebilseler de yüzyılın sonlarına doğru gerek teşkilat-teçhizat ve gerekse fenn-i harp olarak rakipleriyle mücadele edemiyorlardı. Nizam-ı Cedit reformlarıyla aradaki farkı kapatmayı düşünseler de derin siyasi ve ekonomik problemler, köklü reform programlarını engelledi. XIX. yüzyılın başında ise Osmanlı ordusu, değil Rusları uzaklaştırmayı, Mora isyanlarını veya kendisinden sonra kurulmuş Asakir-i Cihadiye'yi bile bastıramıyordu. Bir yüzyıl daha köhneleşmiş askerî sistemiyle devam edemeyeceğini anlayan Osmanlı, 1826 yılında cesur bir kararla Yeniçeri Ocağını ortadan kaldırdı ve Avrupa orduları standartlarında bir ordu kurmaya başladı.

Bu noktadan itibaren Avrupa fenn-i harbinin Osmanlı harp doktrinine girişi hızlandı. Gerek yabancı askerî danışmanlar gerek yurt dışına gönderilen subaylar ve gerekse mütercem askerî talimnameler vasıtasıyla Osmanlı ordusunun yapısı güncellendi. Bu girişimlerin Osmanlı ordusunu, Avrupalı rakiplerinin seviyesine çıkardığı savı iddialı olabilir fakat Osmanlı paşa ve zabitanının XIX. yüzyıl Avrupa fenn-i harbine uzak oldukları savı, aynı ölçüde

⁴⁵ *Modern Stratejinin Ustaları*; s. 247-248.

⁴⁶ *On the Road to Total War, The American Civil War and German Wars of Unification 1861-1871*; Stig Förster, Jörg Nagler (ed.), Publications of the German Historical Institute, Washington, 1997, s. 3.

Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi (ATAD), Yıl 2022, Sayı 34: 125-167

iddialıdır. Hüsrev Paşa'nın kütüphanesinde bulunan Talimname-i Piyadegan'ın II. cildi Tabur Talimi,⁴⁷ III. cildi Alay Talimi⁴⁸ adı altında basılmıştı. Bu Talimnameler, Fransız Reglement Concernant l'Exercice et les Manoeuvres de l'Infanterie du Premier Aout 1791 Talimnamesi'nin bölümleriydi.⁴⁹ Fransız Talimnamesi'nin içerik analizi yapıldığında Talimname'nin nefer (ecole du soldat) ve bölük (ecole du peloton) bölümlerinin de olması gerekmektedir.⁵⁰ Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye'nin İstî'mâli İçin Tertip Olunan Nefer Ta'lîmi⁵¹ Talimnamesi'nin içerik analizi yapıldığında, 1791 düzenlemesinin “nefer” bölümüne, Ta'lîmnâme-i Piyadegân (Bölük Taliminin Aksam ve Kavâid-i Umûmiyesi)⁵² Talimnamesi'nin ise “bölük” bölümüne tekabül ettiği görülmektedir. Anlaşılan, modern Osmanlı ordusu kurulurken Guibert'in saf ve kol düzenlerini sentezlediği ve Napolyon ordularına esnek bir ilerleme ve ateş muharebesi sağlayan, karışık düzeni (ordre mixte) model almıştı.

Avrupa fenn-i harbini sıkı takip, savaşlarda alınan olumsuz sonuçlara rağmen yüzyıl boyunca devam etti. Maizeroy'un ilk defa kullandığı strateji terimi, Osmanlı askerî düşüncesine geçerken “*sevki'l-ceyş*” oldu;⁵³ taktik ise “*tâ'biye*”...⁵⁴ Jomini, Osmanlı ordusunda, ABD ordusuyla neredeyse eş zamanlı olarak okundu. XIX. yüzyılın ilk yarısında yazıldığı düşünülen Usûl-i Fenn-i Harp kitabının içerik analizi yapıldığında Jomini'nin ünlü Savaş Sanatı adlı eserinin bir türevi olduğu anlaşılıyor.⁵⁵ Keza Ömer Naili Paşa'nın iki ciltlik Fenn-i Harb ve Tarih-i Askerî kitabı ve Mustafa Şevket'in gene iki ciltlik Fenn-i Harb kitapları, Napolyon'un icra ettiği, Jomini'nin modellediği Avrupa fenn-i harbini, Osmanlı fenn-i harbine tahvil eden en önemli eserlerdi.⁵⁶

Edinilen tüm fenn-i harp kitapları ve yabancı askerî danışmanlarla Osmanlı fenn-i harbi evrilirken yaşanan 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi (93 Harbi) hezimetini, Jena ve Auerstadt'ın (1806) Prusya'da, Sedan'ın (1871) Fransa'da yarattığı benzer bir askerî travmayı Osmanlı ordusunda yarattı. Bu

⁴⁷ *Ta'lîmnâme-i Piyadegân, Tabur Ta'lîmi*; II. Cilt, İstanbul, 1830.

⁴⁸ *Ta'lîmnâme-i Piyadegân, Alay Ta'lîmi*; III. Cilt, İstanbul, 1830.

⁴⁹ İfade edildiğine göre bu talimnamelerden 200-300 adet basılmıştır. Mehmet Mert Sunar; *Arş İleri*, Okur Kitaplığı Yayınları, İstanbul, 2016, s. 43. *Réglement Concernant l'Exercice et les Manoeuvres de l'Infanterie du 1er Aout 1791*, Anselin et Pochard, Paris, 1821.

⁵⁰ *Réglement 1791*; s. 363.

⁵¹ *Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye'nin İstî'mâli İçin Tertip Olunan Nefer Ta'lîmi*; İstanbul, 1832.

⁵² *Ta'lîmnâme-i Piyadegân (Bölük Ta'lîminin Aksam ve Kavâid-i Umûmiyesi)*; İstanbul, 1838.

⁵³ Bernard Pierre Magnan; *Sevki'l-ceyş*, Ohannes, çev. Hüseyin Avni Paşa, İstanbul, 1854, s. 2-5.

⁵⁴ Magnan; *Fenn-i Harb: Tâ'biyetü'l-ceyş*, Ohannes, çev. Hüseyin Avni Paşa, İstanbul, 1851, s. 9-10. Tâ'biye kelimesi Arapça عَبَا ('abba'a) fiilinin tef'îl bâbında mastar hâlidir. Bir şeyi doldurmak, düzenlemek, orduyu sevk etmek anlamına gelmektedir. S. Mutçalı; *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 2010, s. 370.

⁵⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Ömer Zeylek; “*Usûl ü Fenn-i Harb*” *Transkripsiyon-Askerî Terimlerin İncelenmesi ve Sözlüğü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Aydın, 2016, s. 11-14.

⁵⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Ömer Naili; *Fenn-i Harb ve Tarih-i Askerî*, İstanbul, Mekteb-i Harbiye Matbaası, 1876. Mustafa Şevket; *Fenn-i Harb*, İstanbul, 1877.

savaştan sonra ıslahat maksatlı gelen Alman askerî misyonları, araştırma dönemi fenn-i harbine damga vuracak köklü reformlara imza attılar. Alman heyeti içindeki subaylardan biri vardı ki sadece kazandırdığı kaynaklarla değil, kendisinden önceki tüm Avrupa fenn-i harbinin dünya çapında bir temsilcisi olan, modern Prusya Genelkurmayının Moltke'den sonra en önemli isimleri arasında sayılan Goltz Paşa'ydı (1843-1916).

Goltz Paşa, geldiği 1883 yılından itibaren Osmanlı ordusunu her anlamda ıslahata tâbi tutarken yaklaşık 4.000 sayfalık Fenn-i Harp Kılavuzu'nu Osmanlı fenn-i harp düşüncesine aktardı.⁵⁷ Mekteb-i Harbiye ve Mekteb-i Erkân-ı Harbiyenin eğitim programlarındaki teorik nazariyatı azaltarak uygulamalı Alman Kriegsakademie modeline çevirdi. 13 yıllık görev süresinin sonunda ayrıldığında, kendi tedrisatından geçmiş bir “*Osmanlı zabitan kuşağı*” bırakacaktı. Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Harbi'nin bütün önemli komutanları onun yeniden kurduğu Mekteb-i Harbiyeden mezun olacaktı.⁵⁸ Yazdığı sayısız makale ve kitap arasında özellikle iki tanesi Osmanlı subaylarının başucu kitabı oldu. 1883'te yazdığı “*Das Volk in Waffen (Millet-i Müselleha)*” ve 1895'te yazdığı “*Kriegführung Kurze Lehre ihrer Wichtigsten Grundsätze und Formen*” adlı kitabı ise “*Harekâtın Sevk ve İdaresi*” adı altında Türkçeye çevrildi.⁵⁹ Avrupa fenn-i harbi, en son pragmatist doğrulamasını Alman Birlik Savaşlarında (1866-1871) yapmıştı. (Moltke'nin etkin genelkurmay planlaması, hızlı seferberliği ve topyekûn harpleriyle iki başat rakibini yenmesi, herkesin savaş algısını değiştirmişti.) Yeni savaşın doktrinini arayan tüm ordular bu iki kitabı anlamaya koyuldular. Hatta nasıl yenildiğini anlamakta zorlanan Fransız ordusunda, her subayın Goltz Paşa'nın *Das Volk in Waffen* adlı kitabından bir tane edinmesi zorunlu hâle getirildi.⁶⁰

Yeni Alman fenn-i harbi, savaşın Napolyon ve Jomini modellemesine Prusya Romantizmi ve Historisizmini de eklemişti. Clausewitz'in “*mutlak harbi*”⁶¹ muharebelerin tam ortasında yer alıyordu. **Savaşı sadece harekât alanında yapılan bir faaliyet değil, ülkenin tüm siyasi, sosyal ve ekonomik alanını ve ferdini kapsayan bir mücadele olarak görüyordu.** Savaş kaçınılmazdı ve ülkelerin yapması gereken ondan kaçınmak değil hazırlanmaktı. Goltz Paşa'ya göre o devrin fenn-i harbi, Fransız İhtilali ile başlamıştı. “*Bizim Almanların bugünkü fenn-i harbimiz, muharebat-ı kat'iyeye darbelerini yek-*

⁵⁷ Jehuda L. Wallach; *Bir Askerî Yardımın Anatomisi*, 2. bs., Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1985, s. 54.

⁵⁸ George W. Gawrych; *Genç Atatürk, Osmanlı Zabitinden Türk Devlet Adamına*, çev. Gül Çağalı Güven, Doğan Egmont Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 27-28.

⁵⁹ Colmar Freiherr von der Goltz; *Das Volk in Waffen*, Berlin, 1883. Türkçeye çevirisi için bk. Colmar von der Goltz; *Millet-i Müselleha (Ordu-Millet)*, 2. bs., Yayına haz. İsmet Sarıbal, Otorite Kitap, İstanbul, 2016. Colmar Freiherr von der Goltz; *Kriegführung, Kurze Lehre ihrer Wichtigsten Grundsätze und Formen*, Berlin, 1895. Türkçeye çevirisi için bk. Goltz Paşa; *Harekâtın Sevk ve İdaresi*, çev. Osman Senai, İstanbul, 1898.

⁶⁰ Goltz; *Millet-i Müselleha*, s. 9.

⁶¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Clausewitz; s. 31-33.

*diğerine takip ettirmek, yani cebbarane bir taarruza tebaiyet eylemekten ibarettir.*⁶² diyordu Millet-i Müselleha'sında; yani fenn-i harbin tam ortasına taarruzu koymuştu. Bunu da kesin sonuç yerine en fazla kuvveti toplamak, yani sıklet merkezi ile mümkün görüyordu.⁶³ Ona göre savaşın iki hâli vardı: Taarruz ve müdafaa. İki seviyesi vardı: Sevkü'l-ceş ve tâ'bîye. Napolyon Dönemi taarruzi bir dönemdi çünkü hareket ve ateş dengedeydi. Taarruz, daima kesin sonucu getireceğinden zafere daha yakındı ama araştırma döneminde müdafaa, ateş üstünlüğü sebebiyle daha avantajlıydı. Ayrıca müdafaa, harekât üssüne daha yakındı ve ona doğru ricat ediyordu. Taarruz eden ise ilerledikçe harekât üssünden uzaklaşıyordu. Tüm avantajlarına rağmen müteceviz, moral olarak her zaman müdafiden üstündü.⁶⁴ İşte müdafaanın zayıf karnı tam burasıydı. *“Ondan başka hâl-i müdafaada, ancak bütün hatt-ı müdafaayı muhafaza etmekle encamın hayırlı olabileceği mülahazası dahi endişenin tevellüdüne hizmet eder. Düşman hatt-ı müdafaanın altı kısmından bir kısmını zabt ettikten sonra, beş kısmını muhafaza edebilmiş olmak asla fayda vermez. Hatta düşman için hatt-ı mezkûrun yalnız bir yan[ın]a hâkim olduktan sonra bütün hattı bilâ fasıla darp edebilir.”*⁶⁵ Yani müdafaanın koruma güdüsüyle, hattın tamamını korumaya çalışması onun moraline menfi tesirde bulunuyordu. Hattın ufak bir kısmının düşmesi ise tüm hattı tehlikeye düşürebileceğinden *“... işbu hakikat, nehirlerin ve cebel silsilelerinin ilannihaye müdafaa edilememesi sebebinin izah etmektedir. Ne Tuna ve ne de Rhine Nehri, orduların ileriye hareketine mâni olabilmişlerdir.”*⁶⁶ **Goltz Paşa'ya göre bir hattı mutlak olarak korumaya çalışmak müdafaanın içine düşebileceği en büyük illüzyonlardan biriydi.** *“Fakat bu muhataradan ziyade, aksam-ı mezkûreden her birinin mücaviri bulunan kıt'a-i askeriyenin süratle bir ricatı vukuunda, kendisinin muavenetsiz kalarak mahvolacağına itikad etmesi, bir kat daha muhataralıdır. Vakt-i münasipte icra edilmiş bir ricata mukabil, âdetâ bir 'mükafaat' verilmekte olduğundan, bu keyfiyet gayret-i müdafaayı ziyadesiyle kesr ve tenkis eder...”*⁶⁷ Tüm bunlarla beraber, zaten **hattı mutlak olarak korumaya çalışmanın müdafaa üzerinde yarattığı baskı, mücavirdeki bir birliğin geri çekilmesiyle zirveye çıkıyor ve diğer birliklerin de çözülmesine sebep oluyordu.** Komutan, maharetini burada göstermeli, eğer ricat yapacaksa birlikler çözülmeden kararını verebilmeliydi.

Görüldüğü üzere aktif olmayan bir anlayışla, hattı mutlak olarak savunmanın, âdetâ kısır bir döngüyle bozguna götüren bir algoritması vardı. Goltz Paşa'ya göre müdafaa, bir mevzide düşmanı *“kemal-i sükûnetle”* ve *“itaatle”* beklemek değildi. Bu konuda *“Heyet-i umumiyesi nokta-i nazarından*

⁶² Goltz; s. 149.

⁶³ age.; s. 151-152.

⁶⁴ age.; s. 250-254.

⁶⁵ age.; s. 255.

⁶⁶ age.; s. 256.

⁶⁷ age.; s. 256.

*müdafaa sevkü'l-ceysi asla bir hareketsizliğe, bir atalete mahkûm değildir*⁶⁸ diyordu. Buna mukabil, üç çeşit savunmadan bahsediyordu. Birincisi, mütecavizi kendi işgal ettiği mevzide durdurmakta ki buna **müdafaa-i mevziye** deniyordu. Amaç yukarıda bahsedildiği üzere bir hattı mutlak olarak korumaya çalışmak değildi. Amaç, geriden gelen birliklere, katî neticeli bir harbe kadar zaman kazandırmaktı. İkincisi, **müdafaa-i ricaiye**, düşmanın önünden memleketin içlerine doğru yıpratma muharebeleriyle kademe kademe çekilmek ve düşmanı hasım bir ülkenin içersinde ilerleterek perişan etmek amacı güdüyordu. Bu usûlde mütecaviz devamlı güç kaybederken müdafaa güç kazanıyordu. Bununla beraber bu tür bir savunmada, harekât alanının geniş ve derin olması gerektiği hakkında uyarıyordu. Son usul ise **müdafaa-i taarruziye** idi. Bu çeşit savunma aslen taarruzun bir çeşidiydi. Düşmanın zayıflıklarını kollayıp uygun zamanda tüm kuvvetle taarruz etmeyi ön görüyordu.⁶⁹

Mekteb-i Harbiye ve Mühendishane-i Berrî-i Hümayunda hidmet-i seferiye ve tâ'biye dersleri veren erkân-ı harbiye kaymakamlarından Ahmed Esad'ın kaleme aldığı Zamanımızda Usûl-i Harb adlı eser incelendiğinde de benzer kaideler görülmektedir. Ahmed Esad da aynı Jomini gibi harekât alanının önemli noktalarını tanımlamakla işe başlamaktadır. Mesela **darü'l harb** ya da darü'l-seferi, “*seferin ve harekât-ı cesime-i askeriyenin imtidad edebileceği bi'l-cümle memleket*” olarak tanımlanmaktadır. **Darü'l-harekât** ise “*bir ordunun harekât-ı cesime-i askeriye icra edebileceği kıt'a-i araziyeye*” tekabül ediyordu. Yani darü'l harb tüm memleket, darü'l-harekât onun üzerinde bir ordunun işgal edeceği arazi parçasıydı. **Üssü'l-harekât** ise “*orduya mukteza bi'l-cümle mevadin (erzak, asker, esliha ve malzeme-i saire) celbi zımında gerisinde kâin kıt'a-i araziyeye*” deniyordu. **Hedefü'l-harekât**, “*harekât-ı cesime-i askeriyenin tevcih olunduğu şeye itlak olunub bu da bâlâda beyan olunduğu vechile, mercuhan hasım ordusu veya düşmanın kuvve-i külliyesi tarafından işgal olunan payitahttır.*” Görüldüğü üzere dönem fenn-i harbi, düşman ordusunu veya başkentini hedeflemekteydi. **Mıntakatü'l-harekât**, “*bir orduya merbut olduğu hâlde bir hedef-i mahsusu elde etmek üzere manevra icra eden bir kolordu veya bir müstakil firkanın işgal ettiği kıt'a-i arazinin heyet-i mecmuasıdır.*” Lloyd, Bülow ve Jomini'nin üzerinde en çok durduğu kavram olan **hattü'l-harekât** ise Osmanlı fenn-i harbine “*Üssü'l-harekâttan hedefü'l-harekâta giden belli başlı yolların heyet-i umûmîyesidir. Hasmına nazaran geriye giden ordunun takip ettiği yollara da (ricat hatları) veyahud sadece hatt-ı ricat denir.*” şeklinde tanımlanarak girmişti.⁷⁰ Yani ricat eden bir birlik geriye giderken daha önce

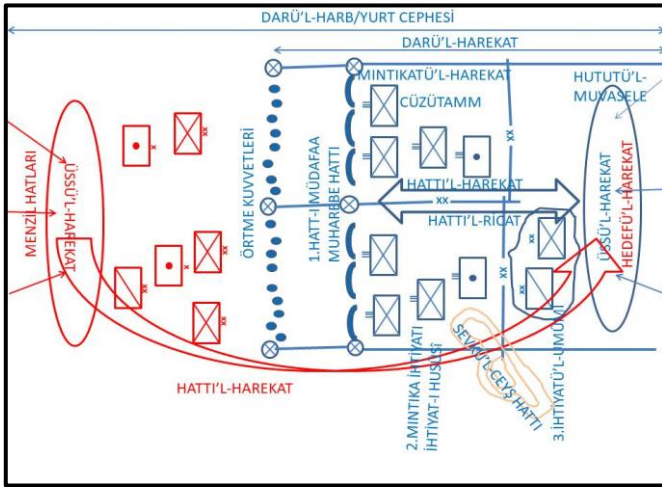
⁶⁸ Golç Paşa; *Harekâtın Sevk ve İdaresi*, s. 98.

⁶⁹ Golç Paşa; s. 98-100, 297. Goltz Paşa, savunma çeşitlerini sayarken herhangi bir adlandırma yapmamıştır. Osman Senai 100. sayfada verdiği dipnotta savunmanın Goltz Paşa'nın saydığı çeşitlerinin isimlerini Von Blume'nin Sevkü'l-ceys isimli kitabından aldığını söylemektedir. Wilhelm Hermann von Blume; *Sevkü'l-ceys*, çev. Osman Senai, İstanbul, 1897. Bununla beraber, her üç asker de kaynağının Clausewitz olduğu açıktır. Ayrıntılı bilgi için bk. Clausewitz; s. 434-435.

⁷⁰ Ahmed Esad; I. Cilt, s. 10-11.

üzerinde ilerlediği hattı'l-harekât, hatt-ı ricata dönüyordu. Daha öncesinde Mustafa Şevket'in Fenn-i Harb'inde de benzer bir yorum yapılmıştır. Mustafa Şevket aynı kavramların taarruz ve savunmada kullanımları söz konusu olduğunda değişebileceğini söylüyordu: “*Harb-i tedâfüide üssü'l-harekâta hatt-ı müdafaa, ve hattı'l-harekâta dahi hatt-ı ricat ismi verilip tabirat-ı saire-i tedâfüi ile taarruzi hakkında müşterek istimal olunur.*”⁷¹ Müdafaa, aslında yakınlığı derecesinde kendi üssü'l-harekâtını koruyordu. Yani muharebe hattı veya hatt-ı müdafaa aslen üssü'l harekât olabilirdi. Buraya gelirken kullanılan yol ise aynı zamanda geri çekilirken de kullanılabilirdiğinden hatt-ı ricat şeklinde isimlendiriliyordu.

Gene harekât alanının önemli bir kesimi **Cebhetü'l-harekât**, “*bir hedefü'l-harekâta doğru ilerleyen ordunun icra-i muhtelifesi, kol başlarından veyahud geriye giden bir ordunun kıt'at-ı muhtelifesinin nihayetinden mürûru tasavvur olunan hatta*” deniyordu. **Sevkü'l-ceyş hatları**, “*darü'l-harekâtlarda mevcut mevani'-i cesimeye itlak olunur*” nehirler, sıradağlar ve kanallardı. **Sevkü'l-ceyş noktaları** ise “*darü'l-harekâta mevcut kulâ' ve mevâzi-i müstahkeme ve buna mümasil mühim noktalar*” idi. **Hututü'l-muvasele** ya da **menzil hatları** ise ordunun üssü'l-harekâtına giden belli başlı yollar idi. Bu kavram, üssü beslediğinden daha çok ikmalle ilgili bir kavramdı ve o dönemde “*cesim ordular için icra olunacak nakliyat külliyetli olup bu da ancak demir yolları vasıtasıyla mümkün olduğundan, seyyar olan orduların geri ile olan muvaseleleri mercuhan demir yolları, fıkdanları hâlinde caddeler üzerinde*” vukû bulmaktaydı.⁷²

Osmanlı Dönem Fenn-i Harbinde Harekât Alanının Önemli Kavramları

⁷¹ Mustafa Şevket; II. Cilt, s. 12. Diğer tanımlar için bk. s. 7-12.

⁷² Ahmed Esad; s. 11-12. Harekât alanının stratejik ve taktik tanımlarını içeren bir diğer kaynak için bk. Ali Fitri; *Ta'birât-ı Sevkü'l-ceyşiye ve Avârız-ı Coğrafya*, İstanbul, Mekteb-i Harbiye Matbaası, 1911, s. 4-20.

Görüldüğü üzere dönem fenn-i harbinde, savunulacak bir memleketin parçası, yukarıda tanımlandığı üzere önemli stratejik ve taktik kesimlere ayrılıyordu. Dost ya da düşman, taarruz ya da müdafaa ederken harekât alanlarının bu kesimlerinin azamisini elinde tutmaya ya da ele geçirmeye çalışılıyordu. Bir arazi parçasının değeri, yukarıdaki kavramlarla ifade ediliyor, kavramların değerini karşıladığı oranda değerli oluyordu. Ayrıca bu harekât alanındaki belli başlı manevralar da unutulmamıştı. “*Hasımın müteferrik kol ve kısımlarını müteakiben tepelemek üzere hareket eden ordunun takip ettiği istikametlere hututü'l-harekât-ı dâhile ve mukabil tarafda bulunan ordu aksamının bulunduğu belli başlı istikametlere hututü'l-harekât-ı harice tesmiye olunur.*” Bu manevralar, Napolyon’un kullandığı iç hat, Moltke’nin kullandığı dış hat manevralarının Osmanlı fenn-i harbine geçerken kazandığı tanımları.⁷³

Ahmed Esad’ın taarruz ve müdafaa ile ilgili olarak Goltz Paşa’nın düşüncelerine benzer ifadelerde bulunduğu görülmektedir. Müdafaaı tercih eden tarafın asla “**müdafaa-i mutlaka**”da kalmamasını, fırsat düştüğçe kısmen veya kâmilen mukabil hücumlara [karşı taarruz] kalkışmasını, yani **müdafaa-i müteaddiyeye** geçmesini belirtiyordu. Ayrıca “*Müdafaa olunan herhangi bir mahalın bazı kısımları elden çıktı mı, derhâl mukabil hücumla başlanmalı ve mezkûr noktalar istirdad edilmelidir. Hasımın hücumu umûmiyetle def olundu mu, [mütecaviz] bi’t-tabî’ pek çok telefât vererek sarsılmış bulunacağından şiddetli mukabil hücumla düşman-ı merkum perişan edilmeli ve daima müdafaa bu gibi hücumlarla nihayet verilmelidir.*” diyerek savunmanın olası girmelerde geriye çekilmeyi değil, bilakis karşı taarruzlarla kaybedilmiş kesimi geri kazanmayı düşünmesini salık veriyordu.⁷⁴ Çünkü herhangi bir girme, mütecavizi de doruk noktasına taşıyacağından bu hassas durum, mütecaviz aleyhinde istismar edilmeliydi. Mütecaviz, girmesini bir yarmaya çevirip başarıdan faydalanmasına müsaade etmeden önlenmeliydi. Bunu da ricatla değil, bir mukabil taarruzla halletmesi, dönem fenn-i harbinin müdafaaıya, en az mütecaviz kadar taarruzi bir rol biçtiği anlamına geliyordu.

Savunmanın yapısına gelince hat kavramı hakkında zihnimizde beliren şekilden (yan yana dizilmiş birlikler) daha anlamlı bir veriye ulaşılmaktadır. Ahmed Esad bu konuda şöyle diyordu: “*Bir muntıkanın müdafaaasını deruhde eden kıt’a-i askeriye, iki kısma taksim olunub, kısmın birisi aslen iki kademededen yani avcı ve istinaddan [asıl savunma kuvvetleri] mürekkebe olmak üzere birinci hattı işgal, kısım-ı diğeri [ikinci hat] muntıkanın ihtiyat-ı husûsiyesini teşkil eder. İşbu iki kısmın aynı cüz-i tamma mensub olmasına dikkat edilir. Muntıka ihtiyatının (ihtiyat-ı husûsiye) vazifesi, hin-i hacetde birinci hattı takviye etmek ve hatt-ı müdafaaanın herhangi bir noktasını zorlayan düşmanı def û tard eylemekden ibarettir.*”⁷⁵ Ayrıca bu kuvvetlerin gerisinde (tercihen 600 m)

⁷³ Ahmed Esad; s. 11.

⁷⁴ age.; s. 25.

⁷⁵ age.; II. Cilt, s. 221.

topçu,⁷⁶ onun da gerisinde **üçüncü hattı** teşkil eden ve başkumandanın emir-komutasında bulunan ihtiyat-ı umûmiye birlikleri bulunmaktaydı.⁷⁷ İhtiyatların nerede kullanılması tasavvur ediliyorsa o bölgeye yakın oluyorlardı; merkezde bulunmaları gibi bir kaide yoktu.⁷⁸ Peki müdafaa hattının derinliği ne kadar olmalıydı?

Bu konuda, XVIII. yüzyılda zirvesine çıkan ince düzen (ordre mince) ve derin düzen (ordre profonde) ihtilafının devam ettiği görülmektedir. Görüşlerden biri, ateş gücünden azami istifade maksadıyla uzun fakat ince bir hattı öngörürken diğeri, derin bir nizamda cephe değiştirmenin ve hücum eden düşmanı geri püskürtmenin daha kolay olacağı yönündeydi. Bu sebeple meselede durumsal bir yaklaşım sergilendiği anlaşılmaktadır. Kuvvetin cepheye yayılarak mı yoksa derinliğine mi mevzileneyeceği, “*müdafaaanın maksadına, suret-i icrasına, arazi ve ahvale*” göre değişiyordu. Keza hattın kesafeti de durumsal şartlara bağlıydı. Düşmanın çevirme veya kuşatmasından masun olan bir müdafî, asıl muharebe hattına her bir metrede 3-4 nefer mevzilendirmesi öngörülürken yoğun bir hücum bekleyen müdafî, bu sayının belki iki üç misli daha kesif bir şekilde hattı işgal etmeliydi. Ama bir firkanın taarruzda 2.000, müdafaa ise 3.000 metrelik bir cepheyi işgal etmesi normaldi.⁷⁹

Görüldüğü üzere müdafaa, asıl muharebe hattıyla, ihtiyatları ve topçusuyla bir bütündü. Savunma sadece koruma zihniyetiyle yapılmıyor, hasmı sebatkâr bir direnişle doruk noktasına taşıyıp karşı taarruzlarla imha etmeyi öngörüyordu. Bu noktada, dönem fenn-i harbinin Osmanlı askerî düşüncesine yansımalarını tespit ettikten sonra akla şu soru geliyor: Mustafa Kemal Paşa bu fenn-i harbin neresindeydi? Dönem fenn-i harbini nasıl algılıyordu?

Mustafa Kemal Paşa'nın askerî eğitiminin bütününe bir resmini çıkarmak güç olsa da gerek yazdığı kitaplardan gerek meselelere dair görüşlerini anlatan kaynaklardan, dönem fenn-i harbine sıkı sıkıya bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle askerî safahatı, sayısız muharebeleri içerdiğinden aldığı kararların ve verdiği emirlerin, savaşı ve onun teorilerini nasıl algıladığının bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Öncesinde belirtildiği üzere Mekteb-i Harbiye ve erkân-ı harp sınıflarında, Goltz Paşa'nın kurduğu yoğun ve uygulamalı bir eğitim metodolojisi yürütülüyordu. “*Daha talebelik günlerinden itibaren, savaşta olayların benzersizliği hakkında çok şey öğrenmişti, bu yüzden de zihinsel esnekliği sürdürmek ve sezgiye güvenmek gerektiğini iyi biliyordu.*”⁸⁰ Bu, Napolyon ve

⁷⁶ *Piyade Talimnamesi*; İstanbul, 1909, s. 176. Madde 401.

⁷⁷ Ahmed Esad; I. Cilt, s. 16, 111. General Pedoya; *Münthebat-ı Usûl-i Tâ'biye*, II. Cilt, çev. Kaymakam M. Süreyya, İstanbul, 1898, s. 42.

⁷⁸ *Piyade Talimnamesi*; s. 179. Madde 410.

⁷⁹ General Pedoya; s. 25-26.

⁸⁰ Gawrych; s. 277.

Clausewitz'in Jomini'de olmadığı için küçümsediği noktaydı. Ne kadar matematiksel de olsa savaşın bir yönü, sezgi ve dehaya tâbiydi. Küçük yaşlardan beri kendisini liderliğe hazırlıyordu ve iyi bir harp tarihi okuyucusu olarak “Clausewitz'den, Goltz'dan ve askerî okullardaki hocalarından, kuram ve uygulama arasındaki etkileşimin değerini, bir sorunun doğasının somut olarak anlaşılmasının değerini öğrenmişti. Etkili bir lider olmak için hem rasyonel hem de sezgisel bilgiye”⁸¹ ihtiyaç olduğunu anlamıştı.

Mustafa Kemal Paşa, dönem muharebelerinin geldiği noktayı da çok iyi anlamıştı. Hareket harbi, ateş ve engele takılmıştı. Çok iyi çalıştığını anladığımız Rus-Japon Savaşı'ndan (1904-1905) aldığı bir örnekle durumu şöyle özetliyordu: “Bugünkü silahların etkisi yere yatıp araziden tamamıyla yararlanabilen bir piyadenin bile ileri adımını santime indirmişti. Mukden Meydan Muharebesi'nde, arazi yarıklarına sokularak taşların arasından sıyrılarak başlarının ilerisine kum ve toprak torbalarını sürerek veya kazma kürekleriyle küçük sütreler yaparak taarruzlarında ısrar eden Japon erlerinin, zor durumda yirmi dört saat içinde birkaç metrelik mesafe kazanabildikleri görülmüştür.”⁸² Savunmanın taktik üstünlüğüne ve Osmanlı ordusunun XX. yüzyıl savaşlarında daimi bir stratejik savunmaya mecbur olmasına rağmen, dönem fenn-i harbine uygun olarak kesin sonucun taarruzla alınacağı fikrini taşıyordu.⁸³ Bu fikir, savunma anlayışına da yansımıştı; şöyle diyordu: “Kesin netice daima taarruzla alınır fakat savunma ile yerine getirilen birçok görev de vardır... Kesin netice istenen zamana gelmeden önce, gerçek ve ciddi taarruz zamanından önce birliklerin harp kıymetlerini azaltmaktan, adet olarak eksilmesine sebep olmaktan kaçınmak gerekir.”⁸⁴ Dönem fenn-i harbinin tılsımlı kavramı “kesin sonuç”tu. İster taarruz olsun ister müdafaa, kesin sonucun peşinde koşmadıkça nafiye zayıat verilecekti.

Mustafa Kemal Paşa'nın zihnindeki müdafaa anlayışının dönem fenn-i harbinin aktif savunma anlayışı ile uyumlu olduğu görülmektedir. Ona göre, müdafaa'nın arazinin örtüsünden faydalanma gibi bir avantajı vardı ama asla onun esiri olmamalıydı. Savunma-arazi ilişkisine, düşmanı da katarak şöyle bir yorum getirmişti: “Araziye gelince; araziye her zaman gerçek değerini vermek gereklidir. Arazinin, düşmanın hedeflerini sınırladığını kabul etmektense aksine düşmanın arazinin olanaklarından yararlanmasına ve zorluklarını yenerek amacını gerçekleştirmesine yardımcı olacağını kabul etmek lazımdır. Kocaçimen silsilesinin [Gelibolu Yarımadası] denize bakan yalçın kayalı yamaçlarında

⁸¹ age.; s. 279.

⁸² Mustafa Kemal Atatürk; *Cumali Ordugâhi*, 2. basım, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2009, s. 47.

⁸³ Mustafa Kemal Atatürk'ün askerî kültüründeki taarruzun önemi hakkında bir çalışma için bk. Özgür Körpe, Hikmet Kırık; “Bir Pragmatik Eylem Düşüncesi Olarak Taarruz Ruhü ve Atatürk'ün Taarruzi Söylemi”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 14/28, 2018, s. 229-273.

⁸⁴ *Atatürk'ün Sözlerinde Asker ve Askerlik Mesleği*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara, 2013, s. 89.

dökülen kanları hatırlamak, bu gerçeği kabul etmek için yeterlidir. **Bir de kararlarımızda, mevzilere kayıtsız şartsız bağlı olmamalıyız... Sırf topoğrafya şartları uygun olduğu için bir mevziyi seçmek ve orada, belirsiz bir şekilde düşmanı beklemek hiçbir zaman doğru değildir. Düşünmeli ki hareket hâlindeki bir düşmana karşı bunun önemi kalmaz.**”⁸⁵ Belli ki Mustafa Kemal Paşa rasyonel bir teoriden bahsetmiyor. Goltz Paşa’nın da önceden bir kısır döngüyle ifade ettiği üzere, müdafinin araziye olan takıntılı bağımlılığının nelere sebep olabileceğini, Mustafa Kemal Paşa Sakarya Meydan Muharebesi’nden çok önce anlamıştır. Nitekim Sakarya’nın doğusuna çekilmeden önce kullanılan müdafaa-i ricaiyye taktiği de bu anlayışın bir çıktısı mesabesinde. Mustafa Kemal Paşa ve kurmaylarının eldeki mevcut kuvvetle, kuzeyden güneye 100-150 kilometreye ulaşan bir muharebe hattını aynı anda müdafaa edemeyeceklerini muhakeme ettikleri, şu sözlerinden anlaşılabilir: “*Dünyanın hiçbir yerinde bu kadar büyük bir cephe, bu kadar kuvvetle müdafaa edilemez, mukavemet olunamaz. Böyle bir cepheden düşman taarruz ederse o nokta delinebilir. Tarihte yarılmayan cephe yoktur. Yarılmayan cephe, kuvvetli ve kuvveti denk olan dar cephelerdir. Böyle yüz kilometrelik bir cephe üzerinde ufak bir kuvvetin müdafaa etmesini kabul etmek, bütün muhakemelerimizi hataya sevk eder... Hepimiz kabul ediyor idik ki düşman, bu büyük cephenin neresine taarruz ederse orasını delebilir. Dolayısıyla buna karşı tedbir, bir mahalli deldirmemeye teşebbüs etmek değil, belki delinen noktayı derhâl kapamaktan ibarettir.*”⁸⁶

Bu noktada, Mustafa Kemal Paşa’nın esnek müdafaa anlayışının göze çarptığı kadar, başka bir dönem fenn-i harb kaidesini de ilke edindiği göze çarpıyor. Bu kaide, Ahmed Esad’ın da belirttiği üzere, hat üzerinde girme yapıldığında müdafinin yapması gereken ilk şeyin ricat değil, bir mukabil taarruz olması gerektiğidir. **Bu prensip, müdafaayı fiziki bir hatta değil, fiili bir mücadeleye bağlamaktadır. Mustafa Kemal Paşa’nın zihninde bir hat veya bir mevziden ziyade kora kor bir mücadelenin önceliğinden bahsedilebilir.** Bu önerme, onun şu sözleri ile teyit edilebilir: “*Asker olanlar pekâlâ bilirler ki kuvvet, ana amacı oluşturur. Savunma ile görevlendirilen kuvvet, ana amaç ile uğraşır. Mevkiler hiçbir vakit söz konusu değildir. Bu bakışlar belki eski askerlerin kafasında yaşar.*”⁸⁷ Yani kuvvet/ordu korunduğu sürece daha iyi koşullarda savaşmak üzere hattan veya mevziden vazgeçilebilir. **Yoğunlaşılması gereken şey mücadeledir.** Sakarya emrinin ortaya koymaya çalıştığı anlayış, bu mücadelenin nasıl olacağını belirlemesi hakkında olabilir mi? Yani hattın bir bölgesinde bir girme olursa müdafî ne yapmalıdır? Dönem fenn-i harbi bu konu hakkında ne öngörmektedir?

⁸⁵ Mustafa Kemal Atatürk; *Taktik Meselesinin Çözümü ve Emirlerin Yazılmasına İlişkin Öğütlr*, s. 8.

⁸⁶ Atatürk’ün *Sözlerinde Asker ve Askerlik Mesleği*; s. 32.

⁸⁷ age.; s. 33.

Ahmed Esad, taktik kitabında konuya şöyle açıklık getirmektedir: “Eğer mevzii-i tedâfüinin bir kısmı hasım tarafından zabt olunursa, kısm-ı mezkûrun mücavirindeki bulunan kit’alar sebat etmeli ve derhâl taze askerlerle zabt olunan kısmın istirdadı için mukabil hücum icra edilmelidir. Fi’l-hakîka, ümitsiz ve felakete munkalib olması muhtemel olan bir muharebeyi bu gibi mukabil hücumlarla canlandırmak kâbildir. **Eğer bütün mevziyi terkle hasım muvacehesinde geri dönmek icab ederse bu hâlde ric’at eden kit’aat-ı askeriye mümkün olduğu kadar bulunduğu tertibatı değiştirmeyerek cebheye muvazeten ve kademe ile çekilmeli ve yeniden mukavemete hazırlanması** veyahud kendilerine bir miktar intizam verdikten sonra mukabil hücumla mevziinin istirdadına teşebbüs etmesi için geride ahz-ı mevzii eden ihtiyat ve sâ’ir kit’aat-ı askeriye tarafından istikbal ve himaye olunmalıdır.”⁸⁸ **Görüldüğü üzere herhangi bir birliğin mevzisinden atılması, o birliğin mücavirindeki diğer birliklerin de kendi sürdürdüğü muharebeleri kesip geri çekilmelerini gerektirmemektedir. Müdafaalarına “sebatla” devam etmeliydiler.** Geriye çekilmek zorunda kalan birlik ise derhâl toparlanmalı ve durabildiği ilk noktada tekrar bir muharebe mevzisi (hat değil) teşkil edip muharebesine devam etmeli hatta tepeye çıkarken soluk soluğa kalmış ve zafer coşkusuyla intizamını kaybetmiş düşmanın bu durumundan faydalanıp bir mukabil hücum icra ederek kaybedilen kesimi tekrar elde etmeliydi. Çünkü müdafinin tüm hattı elde tutabileceğini ve ufak bir girmede hattı kaybettiğini sanmasına benzer bir illüzyon, artık mütecaviz için başlamıştı. “Birinci hatta malik olduktan sonra düşman tekmil muzafferiyet için ilerleyip yalnız kolaylıkla semere-i zaferi toplayacağım zanneder. **Birdenbire önündeki yeni bir takım mevâni arz-ı vücud-i müşkülât edince heves-i galebe yavaş yavaş sönmeye, kuvve-i mânevîyesi azar azar bozulmaya yüz tutar.**”⁸⁹

Bu kaidelerin uygulanmasının, yazması kadar kolay olmadığı açıktır. Harp tarihi, doruk noktasına ulaşmış taarruz ve müdafaalarda, meydana gelen ufak bir paniğin nasıl büyük bozgunlara dönüştüğünün de tarihidir bir nevi. Ama dönem fenn-i harbinin gene önemli bir saptaması, onu okuyanlara ders niteliğinde gibidir: “... Şu kadar ki zaman-ı kat’iye kadar mevziisinde sebat ve hasmına tamamıyla metanetini göstererek bi’l-ahire geri çekilmeye mecbur olan piyadeler **ancak kumandanlarının himmetiyle** münasib mevziide toplattırılabilirler. Fi’l-hakîka, muharebenin bu gibi dehşetli hâlleri, sağ kalan zâbitânın üzerine pek büyük ve mukaddes vazifeler tahmil edeceğinden, muma-ileyhim **her türlü vasıtaya müracaat etmelidir.**”⁹⁰ Yani geri çekilme emarelerini önlemek bir komutan sorumluluğudur; maharetini göstereceği en önemli noktalardan biridir. Komutan burada “... bir metanet-i gayr-i mağlube ile hâcimin ilk muvaffakiyetinin bir hadise-i harbiyeden başka bir şey olmadığını,

⁸⁸ Ahmed Esad; I. Cilt, s. 114.

⁸⁹ General Pedoya; s. 68.

⁹⁰ Ahmed Esad; s. 114-115.

arazinin her bir arızasında şiddet-i tedâfüinin tekrar edeceğini ve ? kavlince 'hâl-i tedâfüinin asıl müdafaa denilen kısmı, ric'at için gösterilen ilk emarelerden itibaren başladığını' daima ihtar etmelidir."⁹¹ Görülmektedir ki müdafaa-i kat'î, aslında muharebelerin şiddetinin zirvesine ulaştığı, artık askerlerin geri çekilme ile direnme arasında şüpheye düştükleri (doruk noktası) vakit başlamaktadır. Komutanlar, bu durumda müdafaa'yı devam ettirmek ve durumu geliştirmek için gereken tedbirleri almak durumundadırlar. Ya ihtiyatlarını kullanacaklardır ya da kontrollü ricat edip toplanabilecekleri ilk noktada müdafaa'larına devam edeceklerdir.

Sakarya emrinde, yukarıda bahsedilen her kural ve kaidenin bir yansımasını bulmak mümkündür. Alagöz Karargâhında, Mustafa Kemal Paşa'nın Halide Edip Hanım'ı teskin ettikten hemen sonra, harita başında durumu tekrar değerlendirirken zihninden yukarıda anlatılan kural ve kaideler geçmiş olabilir mi? Kestirmek güç, ama kesin olan, bu emirden sonra uygulanan müdafaa anlayışının, zaten üssü'l-harekâtından çok uzak bir noktayı kuşatmaya çalışarak tuz çölünde susuz kalmış Yunanların aldıkları her tepeden sonra karşılarında Ankara yerine, daha dün savaştıkları Türk mevzilerini görmelerine sebep olduğu ve ümitlerini Çaldağı'na⁹² gömmek zorunda bıraktığıdır.

Sakarya emrinin, dönem fenn-i harbi ile beraber okunduğunda daha anlamlı hâle geldiği açıktır. Bununla beraber, askerî harekâtın yönetimi açısından bakıldığında pek de çözümlenemeyen iki ibare daha bulunmaktadır. O satır neden bütün vatandır da Sakarya değildir? Haymana ve Polatlı'nın batı ve güneyini savunurken neden bir anda seviye bütün vatana dönmüştür? Evet, Millî Mücadele tüm yurdu kurtarmak için veriliyordu ama o anda böyle bir imkân ve kabiliyet var mıdır? Ayrıca "*her karış toprağı kaniyla ıslatan*" askerlerin sosyal statüsü "*vatandaş*" mıdır? Bu soruların cevaplarını araştırmak için fenn-i harp ile beraber, dönemin daha geniş iktisadi ve sosyopolitik bir okuması gerekebilir.

4. XVIII. ve XIX. Yüzyılda Savaşın Politik ve Sosyoekonomik Boyutlarında Yaşanan Değişimler ve Emir Üzerine Etkileri

XVIII. yüzyılda, Aydınlanma düşüncesinin etkilediği tek alan fenn-i harp değildi. Her türlü askerî meselenin üst yapısı olan politik ve sosyoekonomik olgular da büyük değişimler göstermekteydi. Yüzyılın başından itibaren, felsefi ve bilimsel düşüncenin arkasında payanda olduğu demografik ve ekonomik gelişmeler, insanların özellikle devletle olan ilişkilerini tekrar konumlandırma ihtiyacını doğurdu. Bu durum, ister istemez mevcut statükoyu korumak isteyen

⁹¹ General Pedoya; s. 68-69.

⁹² "*Türk birliklerinin Çaldağı'nın kuzeyinde yeni bir savunma hattı tesis ettiğini görmesi, bitkin Yunan Ordusunun savaşma azim ve iradesine büyük bir darbe indirmişti. 1'inci Yunan Kolordu Komutanı General Kondulis'in Çaldağı'nın düşmesinden sonrası için yazdığı 'Düşman mukavemeti amansız ve sonsuzdu.' cümlesinden Türk birliklerinin düşmanın savaşma azim ve iradesini Çaldağı bölgesinde kırıldığı net bir şekilde anlaşılmaktadır.*" Cebecioğlu; s. 143.

monarşilerle insanları karşı karşıya getirdi. Siyasi kaynama, ilk olarak denizaşırı kolonilerden geldi ve askerî yansımaları bulmakta gecikmedi.

Artık İngiliz monarşisinin her istediğini vermek istemeyen Amerikan kolonileri, bağlı oldukları yönetime silahlı bir direniş gösterdiler. Kolonilerin o anda düzenli ve birleşik bir ordusu yoktu. Direniş, 1775 yılında yerel milislerin avcılık ve keskin nişancılık teknikleriyle başladı ama öyle devam etmedi. Kısa sürede Avrupa tarzında bir ordu kurmayı başaran Amerikalılar, 1779 yılında İngilizlerle başa çıkabilecek duruma geldiler. Bu fenn-i harp olarak harb-i sagirin harb-i kebare dönüşmesinden öte bir şey değildi. Bununla beraber, başta stratejik bir merkezi olmayan kolonilerin bağımsızlıklarını kazanmak için, “*halk ordusunun savunduğu, bir halk devlet yönetimi ülküsü*”⁹³ etrafında güçlü bir orduyu yenmeleri, artık savaşın ideolojik boyutlarının da önemli olduğunu gösterdi.

1789’da gerçekleşen Fransız İhtilali ise rejim değişikliğiyle bunu bir basamak daha ileri taşıdı. **İhtilal’in, liyakat ve siyasi katılımın önündeki en büyük engeli, yani soyluluğu kaldırmasıyla ordunun kadroları, eskiden tebaa, şimdi ise vatandaş hâline gelen halkla dolduruldu.** Bu aslında, Aydınlanma felsefesinin uzun süredir tartıştığı bir kavramdı. “*Vatandaşlardan meydana gelen ordu teması filozofların ortak doktriniydi. Montesquieu (1689-1755), Rousseau (1712-1778), Mably (1709-1785) ve 1770’lerin liberal düşüncelerine sahip birçok kişi, istibdata karşı bir emniyet tedbiri olarak vatandaşların silah eğitimi görmelerini savunuyorlardı. İhtilal sırasında savaş bakanı olan Diderot’un Encyclopedia’sına katkıda bulunan J. Servan adındaki yazar, 1781’de vatandaş askerle ilgili bir kitap yazmıştı.*”⁹⁴ Ama gelecek savaşların üzerine yansımaları, aslında herhangi bir ihtilale hiç de sıcak bakmayan filozof bir askerden, Guibert’ten geldi; Fransa’nın gelecek savaşlarından zaferle çıkması için dört öneri sundu: **1. Gelecek savaşlar sadece muvazzaf orduyla değil, tüm ulusça verilmelidir.** 2. Böyle bir katılımın mümkün kılınabilmesi için genel bir askere alım yapılmalıdır. 3. Böylesine büyük bir ordunun hazinesini tüketmemesi için savaşın savaşı besleyeceği bir lojistik sistem tasarlanmalıdır. 4. Böylesine büyük bir ordu, II. Friedrich zamanından beri süre geldiği gibi yekpare bir blok hâlinde değil, tüm sınıfları içeren bağımsız tertipler hâlinde ilerlemelidir.⁹⁵ Ona göre düzenli ordu “*Gereklikçe oluşturulan halk milislerinin yerine, gönüllü katılımlarla meydana gelen birliklerin şekillendirdiği sürekli bir ordudur. Bu birlikler, ücretler, disiplin, taktikler ve örgütlenmeleri bakımından titizlikle belirlenmiş ayrıntılı kurallarla yönetilir.*”⁹⁶ diyordu.

⁹³ Geoffrey Parker; *Cambridge Savaş Tarihi*, 3. basım, çev. Füsun Tayanç-Tunç Tayanç, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2017, s. 208. Ayrıntılı bilgi için bk. Jeremy Black; *Savaş ve Dünya, Askerî Güç ve Dünyanın Kaderi 1450-2000*, çev. Yeliz Özkan, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2009, s. 228-246.

⁹⁴ *Modern Stratejinin Ustaları*; s. 97.

⁹⁵ Crevel; s. 97-98.

⁹⁶ Guibert; s. 109.

Fransız İhtilali'nin devrimsel ulusçuluğu ve halk ordusunu Napolyon'un hizmetine sunmasıyla, Fransız savaşı İhtilal'den kendi karakterini çekti: Popüler ulusçuluk, kitlesel katılım, cebri bir merkezîyetçilik ve yönetim.⁹⁷ Artık monarkların sınırlı niyetleri için küçük profesyonel orduların yaptığı XVIII. yüzyıl kabine savaşları sona ermişti.⁹⁸ Fransız İhtilali, büyük bir enerji, yenilik ve yıkım kaynağıydı. O zaman için sınırlanamaz ve etkileri bir yüzyıldan fazla sürecek siyasi ve sosyal güçleri harekete geçirmişti. Napolyon, liderliğiyle bu enerjiyi, savaşı diğerinin varoluşuyla mücadele edebileceği bir vasıta hâline getirdi.⁹⁹ Yani savaşı, kendisinden öncesi ve sonrası olmak üzere ikiye ayırdı; **sınırlı ve topyekûn...**

İleride topyekûn harbin sistematik ilk çözümlenmesini yapacak olan Ludendorff'a (1865-1937) göre zorunlu/kitlesel askere alımlar, uzun zamandır aralarında ayrılık olan ulus ile devleti birbirine bağlamıştı.¹⁰⁰ Ulusun bu çapta seferber edilmesi, onu savaşın en önemli parçası yaptı. Ulus, tüm varlığıyla bir yurt cephesi (home front) meydana getirerek halkın savaşını, askerî cephenin (military front) bir parçası hâline getirdi. Askerî cepheye sadece insan, erzak ve silah sağlamakla kalmadı, savaşa devam etme azim ve kabiliyetinin en büyük ifadesi oldu.¹⁰¹ **Böylece yurt cephesinin morali ile askerî cephenin morali arasında ayrılmaz bir bağ oluştu.** Napolyon, bu bağı kullanarak Fransa'yı, emperyal genişlemesinin azami sınırlarına ulaştırdıysa da savaşların zaferlerini faydalı bir barış için değil, ihtiraslarının sınırlarını zorlamak için kullandığından sonunda yenildi. Ama savaşın anlamına kattığı siyasi ve askerî topyekûnlük, bir miras olarak devam etti.

1806'da Jena ve Auerstadt'da Fransızlara yenilen Prusyalılar, savaştan sonra kapsamlı bir ıslahata girişmişlerdi. Napolyon'un iç hat manevralarını ustalıklarla kullandığını görmüşlerdi. Aydınlanma askerî düşünürlerinin üs ile hedef arasında çizdikleri doğru ve üçgenlerinin muharebelere nasıl etki ettiğinin de farkındaydılar. Bununla beraber yenilmelerinin asıl sebebinin kesin sonuç noktasında Napolyon'un gösterdiği şiddetli icradan ve Fransız askerlerinin coşkunluğundan kaynaklandığını anlamışlardı. İlginçtir ki Napolyon'un savaşın başında isabetli muhakemeler yaptığı bile şüpheliydi.¹⁰² Ama Jena'da, savaşın

⁹⁷ Martin Shaw; *Dialectics of War: An Essay in the Social Theory of Total War and Peace*, Pluto Press, Falmer, Brighton, 1988, s. 35.

⁹⁸ *On the Road to Total War*; s. 5.

⁹⁹ Freedman; s. 70.

¹⁰⁰ Erich von Ludendorff; *Topyekûn Harp*, 2. basım, çev. Aynur Onur Çıfci-Erhan Çıfci, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2020, s. 45.

¹⁰¹ Talbot Imley; "Total War", *Journal of Strategic Studies*, 30/3, Haziran 2007, s. 555.

¹⁰² Napolyon, büyük bir savaş dehası olarak kabul edilse de sıklıkla düşmanın niyetini veya kendi askerlerinin durumunu yanlış değerlendirmiştir. Ama bu hata ve zayıflıklar, onun savaşın gerçeklerini anlamasını asla engellememiştir. *Makers of the Modern Strategy*; s. 128. Gerçekten de Jena'da, savaşın başında Napolyon, Prusyalıların asıl ordusuyla muharebe ettiğini sanıyordu. Hâlbuki Prusya asıl ordusu daha kuzeyde Auerstadt'da, savaşa yetişmeye çalışan Mareşal Davout'un birliklerine çattılar. Onlar da Napolyon'la savaştıklarını zannediyorlardı. Demir Mareşal, Prusyalıları haksız çıkarmadı ve kendisinin iki katı büyüklüğündeki bir orduyu yendi.

ortasında ihtiyat olarak bekleyen İmparatorluk Muhafızlarından bir asker, önünden geçerken İmparator'una "İleri!" diye bağırabiliyordu. Savaş kazandıran bu moral gücüydü. Moral gücü olgusu, zaten Fransızların soğuk, evrensel ve mekanik fenn-i harbine şüpheyle bakan Prusyalı askerî romantiklerin tam da üzerinde çalışacakları ham madde oldu. Onlara göre insan, tüm otonomluğuyla, coşku, sevinç, acı gibi yönelimleriyle her türlü doğa olayını etkiliyordu ve savaş buna bir istisna değildi.

Bu sebeple Clausewitz, Jomini'nin "Savaş nasıl kazanılır?" sorusundan ziyade "Savaş nedir?" sorusunu sordu ve cevaplar aradı. İlk önce savaşın dinamiklerini belirgin kıldı. Ona göre savaşın belirgin eğilimleri, doğasının özü olan "*şiddet*", savaşı bağımsız bir ruhsal etkinlik hâline getiren "*olasılık ve rastlantılar*", savaşı tamamen akla bağlayan "*politik araç*" niteliğiydi. Bu üç belirgin boyuttan birincisi daha çok ulusu, ikincisi komutanı ve ordusunu, üçüncüsü ise hükûmeti ilgilendiriyordu.¹⁰³ Jena'da görüldüğü üzere düşman, savaşı yanlış muhakeme etse dahi, moral gücüyle üstün gelebiliyordu. O zaman kesin sonuç, düşmanın moralinin kırılması yönünde olmalıydı. Bu da kora kor ve kesin bir meydan muharebesi anlamına geliyordu. Yani savaş, kendimizinkini en yüksekte tutarken düşmanın savaşma azim ve iradesinin kırılmasıydı. İleride "*mutlak harp*"¹⁰⁴ olarak anlaşılacak bu anlayış, topyekûn savaşların vazgeçilmezi olacaktı. Moralini kaynağını ise Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nda, İhtilal Savaşlarında ve İspanyolların Yarımada Savaşı'nda (1808-1814 Peninsular War) görüldüğü üzere, **bağımsızlığı için silahlanmış halkta** buldu. "*Genellikle aklını kullanarak silaha sarılan bir halk, bunu hor görerek reddedenlere karşı göreceli bir üstünlük kazanır.*" diyordu savaş üzerine düşünürken, "*... düşman ordusuyla temas ne kadar çoksa halk savaşının etkisi o kadar büyük olur. Halk savaşı, için için yanan bir ateş gibi düşman ordusunun temelini zarar verir.*"¹⁰⁵

Halk savaşının halk ordusu fikri, gerek milis ordusu gerekse kitlesel askere alımların diğer formlarını pratiğe sokmasıyla, iki Napolyon Fransa'sı, XIX. yüzyıl Prusya'sı, Wilhelm Almanya'sı, Nasyonal Sosyalistler ve Stalin'in Sovyet Rusya'sı gibi tüm antidemokratik rejimlerde karşılık buldu. Buna ek olarak tüm bu rejimlerin kendi parlamentoları vardı ve kitlesel hareketleri

¹⁰³ Clausewitz; s. 47-48.

¹⁰⁴ Clausewitz; Savaş Üzerine, s. 31-33. Clausewitz'in mutlak bir harple tasvir etmeye çalıştığının topyekûn bir harp olup olmadığı meselesi ihtilafıdır. Liddell Hart, mutlak harp anlayışının "*topyekûn savaşın aşırı saçmalığına bir esas oluşturduğunu*" ilan ederken Jeremy Black, Clausewitz'in mutlak harple daha çok muharebelerin doğasını kastettiğini belirtmektedir. Bk. B. H. Liddell Hart; *Strateji, Dolaylı Tutum*, çev. Selma Koçak, Doruk Yayınları, İstanbul, 2015, s. 476. Jeremy Black; *The Age of Total War 1860-1945*, Praeger Security International, London, 2006, s. 10. Araştırma, mutlak harp kavramının topyekûnlük anlamında tahrif edildiğini kabul etmekle beraber, Jeremy Black çizgisindedir.

¹⁰⁵ Clausewitz; s. 562-563. Clausewitz'in savaş üzerine düşüncelerini, aslen bir halk savaşı üzerine kurduğu tezini işleyen bir çalışma için bk. Sibylle Scheipers; *On Small War, Carl von Clausewitz and People's War*, Oxford University Press, Oxford, 2018, s. 109-138.

devletlerine tabi kılmaya çalışıyorlardı. Başka bir deyişle, ister demokratik olsun ya da olmasın, Fransız İhtilali'nden sonra tüm modern rejimlerin, rekabet dolu bir dünyada var olmaları için **vatandaşlarının** katılımlarına ihtiyaçları vardı. Bu, söz konusu topyekûn harp olduğunda daha geçerli oluyordu.¹⁰⁶ Halk savaşının genelde üç tipine rastlanıyordu. Birincisi **gerilla** harbiydi. Halk savaşının en radikal biçimiydi. Merkezi bir hükûmet emrinde olmayan ve gevşek bağlarla birbirine bağlı silahlanmış sivillerin genellikle işgalci güçlerle sürdürdükleri gayrinizami bir harbi öngörüyordu. 1808'de İspanya'da ve 1812'de Rusya'da görülmüştü. İkincisi, **milis ordularla** olan savaştı. Az ya da çok miktarda gönüllü grupların bağımsızlıklarını sürdürerek ama devlet otoritesiyle beraber hareket etmeleriydi. 1779 Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın Kıta ordusu, bu şekilde kurulmuştu. Üçüncüsü, **kitlesel askere alımlarla** meydana getirilen ordularla oluyordu. Burada devlet, hem bir lider gibi davranıyor hem de halk savaşını yönetiyordu. Napolyon Fransa'sı ve 1814'ten sonra Prusya, bu grubun içindeydiler.¹⁰⁷

Orduların kitlesel alımlara olan eğilimleri, Waterloo'dan sonra biraz yavaşlarsa da farklı bir eğilim ağırlığını hissettirmeye başladı. Endüstrileşme ve artan biçimde teknoloji kullanımı, savaşın yıkıcılığını ve yaygınlığını artırdı. Savaşın gücünü ulustan almasıyla, asker ve sivil arasındaki ayırım bulanıklaştığı için artık siviller de savaşın yıkıcılığının ve yaygınlığının bedelini ödediler. Bu anlamda Amerikan İç Savaşı (1861-1865) ve Alman Birlik Savaşları (1866-1871) endüstrileşmiş topyekûn harbin ilk örneklerini sundular. Topyekûn harbin geniş bir tanımını yapmak zor olsa da mücadelenin yoğunluğunda, çatışmaların coğrafi ve kronolojik menzilinde, hedeflerinin doğasında, sivillerin savaşa iştirak seviyelerinde ve kaynakların seferber edilmesindeki muazzam artış, savaşın bu biçimini yansıtan en önemli etmenler oldular.¹⁰⁸ Ayrıca 1870'ler ve sonrasında ağırlığını hissettiren Sosyal Darwinizm, XVIII. yüzyıldan beri yavaş yavaş gelişen bu savaş türünün bilimsel doğrulamasını sağladı. Doğal seleksiyon kavramı, hayatın güçlüler arasında bir mücadele olduğu düşüncesini desteklerken artan militarizm eğilimini de pekiştirdi. Geç Romantizm, zaten acı ve adanmışlık yoluyla saf kimlik arayışında olan savaş ve mücadeleyi yüceltmmişti. Eğitimli elitlerin çoğu gayret, kendini feda etme ve savaşın moral değerlerine inandılar ve böylece ulusçuluk, uluslararası savaşı, dönemin normalleri arasına soktu.¹⁰⁹

Bu arada topyekûn harp, Rus-Japon Savaşı'nda (1904-1905) ve Birinci Dünya Harbi'nde ağırlığını hissettirse de 1917'ye kadar kimse onu kelime anlamıyla tanımlamadı. İlk defa Fransız Başbakan George Clemenceau (1841-1929), ikinci kez koltuğa geçerken mezkûr savaş hakkında, "*la guerre intégrale*"

¹⁰⁶ *On the Road to Total War*; s. 4. Bu rejimlere Osmanlı Monarşisi de eklenebilir.

¹⁰⁷ *age.*; s. 5-6.

¹⁰⁸ *Black*; s. 1-2.

¹⁰⁹ *age.*; s. 66.

terimini kullanmasıyla, topyekûn harp ismini bulmuş oldu. Ama ilk sistematik ve kapsamlı bir yorumuna, 1935 yılında basılan Almanca “*Der Totale Krieg*” kitabında kavuştu.¹¹⁰

Tannenberg’de (1914) tüm dünya askerlerine bir kuşatmanın nasıl yapılması gerektiğini uygulamalı olarak gösteren Ludendorff, topyekûn harbe, o ana kadar olan demografik ve teknolojik gelişmelerin bir çıktısı olarak bakıyordu. Topyekûn harbin esaslarını beş temel ögeye ayırmıştı. İlki, **harp alanının, harbe giren ülkenin tümünü kapsamıydı**. Yani artık cephe kavramı, mahdut bir anlam ifade etmemekteydi. İkinci esas, topyekûn harbe **ulusun tümüyle iştirak etmesi**ydı. Cephe ve gerisi ayrımı ortadan kalktığı için her birey, aynı zamanda dolaylı ya da doğrudan bir askerdi. Üçüncüsü, **tüm iktisadi araçların bu kaideye göre yapılandırılması**ydı. Dördüncüsü, ülke içinde morali yükseltmek ve düşmanın maneviyatını zayıflatmak için, **etkili ve sistematik bir propaganda yapılması**ydı. Ludendorff’un en fazla katkı yaptığı bölüm, bu ögeydi. Ulusun birlik ve beraberliğini, taarruz ve savunmanın gücünü aldığı en önemli etmen olarak görmekteydi. Beşinci ve sonuncusu ise topyekûn bir harbin anlamını maddi ve manevi olarak üzerinde taşıyabilecek, **işin ehli bir başkomutan** tarafından yönetilmesi¹¹¹.

Ludendorff, Clausewitz’in çizdiği savaşın politikanın emrinde olması ilişkisini ise tersine çevirmişti. Ona göre bilakis politikanın, savaş yönetiminin emrinde olması gerekiyordu çünkü topyekûn harp doğası gereği, bir ulusun gücünün tamamına ihtiyaç duyuyordu. Buna paralel olarak topyekûn politika da “*ulusun harp içerisindeki varoluş mücadelesine kendisini uydurması*” ve harp idaresinin emrine girmesi gerekiyordu.¹¹² Bu prensibin en açık yansıdığı öge, başkomutanlık maddesinde görülmektedir. Ona göre bir başkomutan, ulusun geleceğini korumak için topyekûn harbi beyniyle, yüreğiyle, azmiyle sürdürecektir. Hiç kimse onu yüklenmediği bu sorumluluktan kurtaramazdı. Bu konum, kişiden yoğun çalışmayı, başarılı olmayı ve çelik gibi bir iradeyi talep ediyordu.¹¹³ Görüldüğü üzere başkomutan, sadece silahlı kuvvetlerin komutanı değildi. Millî güç unsurlarını, güçlü yönetimiyle elinde tutan ve kullanan, topyekûn harbin siyasi, askerî, ekonomik tüm boyutlarının üzerinde cisimleştiği bir ağırlık merkeziydi. Bu sebeple topyekûn harbin başkomutanına biçtiği rol, askerî harekâtın yönetiminden çok daha öte ve manevi bir boyuttaydı.

Topyekûn savaş, tüm felsefesini bir toprak parçası üzerinde yaşayan ulus ve sahip oldukları üzerine kurunca silahlı kuvvetlerini de gücünü ondan alan bir alt kurum hâline getirmişti. Bu sebeple, ulus ve ordu arasında kopmaz bir bağ oluşmuştu ve bir ulus, fiziki, iktisadi ve manevi bakımdan ne kadar kuvvetli

¹¹⁰ age.; s. 5. Erich von Ludendorff; *Der Totale Krieg*, Ludendorffs Verlag G.m.b.H., München, 1935.

¹¹¹ Erich von Ludendorff; *Topyekûn Harp*, s. 10-11.

¹¹² age.; s. 23.

¹¹³ age.; s. 137.

olursa silahlı kuvvetleri de o kadar kuvvetli oluyordu. Ulusun varlığı için yapılan ve uzun süren bu harplerde, ulus ve orduya muhtaç oldukları beraberliği temin eden şey ise maneviyattı.¹¹⁴ Bu sebeple başkomutan, ulusun birlik ve beraberliğini sağlamalı, maneviyatını yüksek tutacak tedbirler almalıydı. Ulus-ordu birliğini ve maneviyatını tehlikeye sokan her türlü girişim, sert tedbirlerle engellenmeliydi. Ludendorff'a göre Almanlara Birinci Dünya Savaşı'nı kaybettiren şey, muharebe alanında alınan yenilgiler değil, ulus-ordu birlikteliğini “*arkadan bıçaklayan*” her türlü muhalefet girişimleriydi.¹¹⁵

Osmanlı Devleti, topyekûn harbin en önemli faktörü olan kitlesel asker alımlarına, modern ordusunu kurduğu andan itibaren başlamıştı ve bu konuda Prusya modelini benimsemişti. Avrupa fenn-i harbini alırken de topyekûn harbin ön gördüğü kural ve kaideleri de bünyesine katmaya çalıştı. Topyekûn harbin endüstri ve teknolojik boyutlarına fazla adapte olamasa da özellikle 1834, 1843, 1847, 1869, 1870, 1886, 1908 yılında yayımlanan askerî kanunlarla kitlesel askerî alımları kendi siyasi, askerî ve toplumsal gerçeklerine uydurmaya çalıştı.¹¹⁶ Topyekûn harbin ilkesel bazda devlet bünyesine kazandırılması ise 93 Harbi sonrasında gelen Alman askerî misyonları ile oldu. Moltke'nin öğrencisi Goltz Paşa, Alman Birlik Savaşlarında halk savaşının sadece bir uygulayıcısı değil, yazdığı *Das Volk in Waffen* kitabıyla, topyekûn harbin o dönemdeki, dünya çapında tanınan bir kuramcısıydı. “*Goltz askerî uzmanlığa ek olarak militarizm, milliyetçilik ve Sosyal Darwinizm'e dair, sanayileşmiş savaş sanatının askerî kültürünü yansıtan fikirlerini de Osmanlı ordusuna getirdi. Goltz'a göre, Darwinist açıdan savaş kaçınılmazdı. Tüm millet -sadece ordular değil- savaşa tutuşuyordu ve her yurttaşın askerlik hizmetini yerine getirmesi gerekiyordu. Savaşta başarı, ülkelerin silahlanmış bir millet yaratmak üzere, kendi halklarına militarist değerler aşılmasına bağlıydı. Goltz'un dünyasında, subayların toplumun üst tabakasında bir yer tutması ve askerî seçkinlerin devlet siyasetinde önemli bir rol oynaması gerekiyordu. Yalnız Goltz'a özgü olmayıp XIX. yüzyıl sonu Avrupa orduları arasında yaygın olan bu fikirler, Mustafa Kemal'in kuşağı dâhil olmak üzere, Osmanlı subaylarını da etkiledi.*”¹¹⁷

Dönem savaşlarının sihirli kelimesi bu sefer millet-i müselleha idi.¹¹⁸ Bu kavramın Osmanlı ordusundaki cisimleştiği Goltz Paşa'nın, subayların üstünde

¹¹⁴ age.; s. 25.

¹¹⁵ Freedman; s. 210. Ludendorff; s. 26-27.

¹¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Şenol Çöklü; *I. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Askere Alma Usulleri (Ahz-ı Asker)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014.

¹¹⁷ Gawrych; s. 28.

¹¹⁸ Goltz Paşa'nın *Das Volk in Waffen* adlı kitabını Millet-i Müselleha olarak Türkçeye çeviren Miralay Tahir Bey'e ithafen yazdığı ön sözünde, Osman Senai aynı şekilde kendisinin izinden gittiğini, gene önemli bir eseri *Kriegführung Kurze Lehre ihrer Wichtigsten Grundsätze und Formen* adlı eserini Harekâtın Sevki ve İdaresi adıyla çevirdiğini gururla anlatmaktadır. Kendisinin kitapçada rastgeldiği bir olayı ise üzüntü ve kızgınlıkla aktarır. Kendisi kitapçıda yer alan içeriği giren bir zabıtın, sahafın kendisine Millet-i Müselleha'yı önermesine rağmen “*Adam sen de! Öyle saçma şeylerin bana ne lüzumu var?*” demesine çok içerlediği anlaşılıyor. Goltz Paşa; s. 6-11.

derin etki bıraktığı görülmektedir. Mustafa Kemal Paşa da bu konuda istisna değildi. 1909 yılında Makedonya’da garnizon tatbikatını yaptırmak üzere Goltz Paşa’nın geleceğini öğrenen Mustafa Kemal (Paşa), tatbikatın meselesini hazırlarken oldukça heyecanlıdır. Kendisine Selânik’te, Splandit Palas’ta meseleyi arz etmeden önce, kendisinin heyecanına katılmayan diğer erkân-ı harbiye subaylarına “*Büyük alim, filozof, Millet-i Müsellâha müellifi olan Goltz’dan istifade etmek, üzerinde durulacak mühim bir noktadır. Ancak Türk Erkân-ı Harbiye ve kumanda heyetinin kendi vatandaşlarını nasıl müdafaa etmek lazım geleceğini gösterebilmeleri elbette ondan daha çok mühimdir.*” dediği görülmektedir.¹¹⁹ Bu sözler ve Goltz Paşa’nın topyekûn harbe dair ifade ettiği diğer sözlerinin hep bir uyum içinde olduğu anlaşılmaktadır.

Mustafa Kemal Paşa, harbin topyekûn bir anlayışla muhakeme ve icra edilmesi gerektiğini şu sözlerle ifade etmektedir: “*Bilirsiniz ki savaş ve çarpışma demek, iki ulusun; yalnız iki ordunun değil, iki ulusun bütün varlıklarıyla bütün mallarıyla, bütün maddesel ve ruhsal güçleriyle karşılaşması ve birbiriyle vuruşması demektir. Bunun için bütün Türk ulusunu, cephedeki ordu kadar, düşüncesi ve duygusuyla ve edimli olarak savaşla ilgilendirmeliydim. Ulus bireyleri, yalnız düşman karşısında olanlar değil, köyde, evinde, tarlasında bulunan herkes, silahla vuruşan savaşçı gibi kendini görevli bilerek bütün varlığını savaşa verecekti. Bütün maddesel ve ruhsal varlığını yurt savunmasına vermekte ağır davranan ve titizlik göstermeyen uluslar, savaşı ve çarpışmayı gerçekten göze almış ve başarabileceklerine inanmış sayılamazlar. Gelecekteki savaşların biricik başarı koşulu da en çok bu söylediklerimin kapsamı içindedir.*”¹²⁰ Bu sözler, Mustafa Kemal Paşa’nın sürdürdüğü mücadelenin gücünün sadece ordudan değil, tüm ulustan aldığı en büyük göstergesiydi.

Mustafa Kemal Paşa, bu düşünceye binaen ulusun maddiyatını ve maneviyatını oluşturan üç vasıtayı, savaştan önce hazırlamak gerektiğini anlamıştı. Birincisi, önceki savaşlardan neredeyse tükenme noktasına gelmiş **milletin kendisi**, ikincisi milletin maneviyatının temsili ve örgütlü bir ifadesi olan **meclis** ve sonuncusu da millet ve meclisin oluşturduğu azim ve kararlılığı düşmana yansıtabilecek olan **orduydu**. Bu üç vasitanın düşmana karşı oluşturacağı cephe ise iki taneydi ve bir bütündü. Birincisi “*ıç*” cepheydi ki topyekûn harbin **yurt cephesi** olarak adlandırıldığı, millet ve meclisinin maddi ve manevi gücüydü. Bu güç, fiziki olarak tüm yurdu kapsamasına rağmen aslen manevi bir cepheydi. İkincisi ise bizzat ordunun düşmanı yurt cephesinde boğacağı “*görünürdeki*” **askerî cepheydi**. Mustafa Kemal Paşa’nın topyekûn harp anlayışına göre ikincisi çökebilirdi; Clausewitz’in “*savaşın olasılıklar ve rastlantılar*” dâhilinde öngördüğü ihtimallerden sadece birisiydi. Ama savaşın

¹¹⁹ Afet İnan; *Atatürk’ün Karlsbad Hatıraları*, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 5.

¹²⁰ Mustafa Kemal Atatürk; *Söylev (Nutuk)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1981, s. 454.

nükleer füzyon misali çekirdeğini temsil eden iç/yurt cephesi çökmezdi ve bunu çöktecek her türlü ihtimal bertaraf edilmeliydi.¹²¹

Mustafa Kemal Paşa, harp ile siyaset arasında ilişki hakkında Clausewitz'den ziyade Moltke ve Ludendorff çizgisinde bulunmaktaydı. Ona göre harp idaresi ve siyaset birdi. Siyasetin kapsamında hem iç ve dış siyaset, hem de iktisadi siyaset bulunmaktaydı. Ama kategorik olarak değerlendirdiğinde Clausewitz'e yaklaşıyordu. Şöyle diyordu: “Savaş yönetimiyle siyasetin çalışma alanları arasında bir sınır çizmek istenirse denilebilir ki dış siyaset savaşın yönetimine öncülük eder. İç siyaset ile ekonomik siyaset, savaşın yönetimine bağlıdır. Bu düşüncüyü iyice kavrayabilmek için savaşın doğası hakkında, hiç olmazsa kısa bir incelemeye gerek vardır. Savaş, düşmanı bizim arzumuzu kabule zorlamak için yapılan şiddetli bir harekettir. Bu hareketin hedefi, düşmanı savunmadan aciz bırakmaktır. Bu da düşmanın bütün maddi ve manevi kuvvetlerini kırarak, ezerek onu yere sermekle mümkün olur.”¹²² Topyekûn harbin, millî güç unsurlarını bir merkeze toplayan yapısı, onun yönetimini de cebri ve merkezî bir şekle sokuyordu. Aynı algoritma, kendisini Ludendorff gibi başkomutanlık prensibine yönlendirmişti. “Genel siyaset ile savaş yönetimi bir kişide birleştiği zaman, durum çok elverişli olur. Buna tarihte örnekler vardır. İskender, Büyük Frederik, Napolyon ve Timur aynı zamanda hem başkumandan hem de siyasi kuvvetin başkanı idiler. Anibal böyle değildi. O, yalnız başkumandan [ordu komutanı] idi. Siyaseti yöneten Kartaca Hükûmeti idi. Kartaca Hükûmeti izlediği siyasetle Anibal'i ve ordusunu zor durumda bıraktı. Bıraktı ama bunun sonucu Kartaca Devleti'nin yıkılması oldu.”¹²³

Mustafa Kemal Paşa'nın ifade ettiği tüm bu kural, kaide ve prensiplerin topyekûn harp kavramının içerisinde olduğu düşünülürse Sakarya emrindeki müdafaa edilmesi gereken bütün sathın, ve bu sathın vatandaşın canı uğruna savunulması olgusunun, savaşın üst yapısıyla ilgili olduğu düşünülebilir. Burada sadece Sakarya'nın değil, tüm vatanın ve ona bağlı tüm ulusun müdafaaasının birbirinden ayrılmayacağı vurgulanmıştır. Yani kendisine gelene kadar, topyekûn harpler hakkında fikir beyan etmiş hemen hemen tüm düşünürlerin vurguladığı üzere, savaşın tüm yurdu ve ulusu kapsaması gerektiğinin veciz bir ifadesi olduğu düşünülebilir. **Topyekûn harbin maneviyatta yarattığı yekpare bir anlam, iz düşümünde yarattığı fiziki sathı da bölünemez yapıyordu.** Yani Eskişehir veya Bursa'nın düşman eline bırakılması veya sadece Sakarya müdafaa bölgesinin kurtarılmasının hiçbir anlamı yoktu. Tüm mücadele, Türk'ün elinde kalmış son ocağı işgalden **tamamen** kurtarmaktı.

¹²¹ age.; s. 468.

¹²² Atatürk; *Medeni Bilgiler*, 2. basım, Yay. haz. Afet İnan, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2010, s. 237-238.

¹²³ age.; s. 239. Bu prensibi, İstiklal Harbi'nde, Yunanlar da ihlal etmişti. Kral, kabine ve ordu yönetimi arasında anlaşmazlıklar Kütahya Savaş Meclisinde Yunan ordusunu oldukça yanlış bir hedefe yönlendirmişti. Bk. Çiğdem K. Cihangir; “Sakarya Savaşı Öncesinde Yunan Savaş Meclisi”, Sakarya Zaferi ve Haymana Uluslararası Sempozyumu Bildirileri III, Ankara, 2017, s. 98-107.

Vatandaş kavramının ise emrin verildiği an itibarıyla geçerli olmadığı düşünülebilir. Bununla beraber, o an verilen savaşın siyasi bağlamı, Osmanlı Devleti işgal edilmiş ama varlığını sürdürürken Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde oluşmakta olan bir ulusun bağımsız bir ülke olma çabası içerisinde değerlendirilmelidir. Bu sebeple vatandaş kelimesi bir dil sürçmesinden ziyade, yüksek bir idealin bir yansıması olarak okunabilir. Söz konusu, hiçbir türlü dayatmayı kabul etmeyerek her anlamda bağımsızlık isteyen silahlanmış bir halkın topyekûn harbi olduğunda, bu uğurda canını feda eden insanları tebaa olarak düşünmek veya ifade etmek, hem siyaset bilimi açısından hem de verilen mücadelenin amacının tam bağımsızlık olması açısından doğru olmayabilirdi. Kullanılabilecek muhtemel diğer bir kelime olan asker kelimesinin ise ulus-ordu bütünlüğü ilkesine, yani bu uğurda savaşanların veya mücadele edenlerin sadece asker olmadığı gerçeğine aykırı düşeceği düşünülebilir.

5. Sonuç

Sakarya emri, içerdiği derin anlam ve sağladığı şiddetli teşvikle, Millî Mücadele'nin dönüm noktalarından biridir. Emir, muharebenin kritik zamanında sezgisel bir dehanın ortaya koyduğu, doğaçlama bir tezahür gibi görünse de içerdiği askerî teori, iyi etüt edilmiş, yaklaşık 200 senelik bir fenn-i harp tarihinin kümülatif düzeyde bir çıktısıdır. Bu sebeple Sakarya emri, her türlü askerî meselede olduğu gibi, günümüzden ziyade, dönemsel politik ve sosyoekonomik gerçekler ışığında, dönem fenn-i harbinin kural ve kaideleri merceğinde tetkik ve analiz edilmelidir.

Sakarya emrinin kategorik açıdan iki önemli boyutunun olduğu değerlendirilmektedir. Birinci boyutu, **savaşın icrasına getirdiği stratejik ve taktik anlamdır**. İkinci boyutu ise **savaşın üst yapısı ile kurduğu etkileşimdir**. Birincisi daha çok fenn-i harp sınırlarının kapsamına girer; ikincisi ise dönem savaşlarının içinde faaliyet gösterdiği politik ve sosyoekonomik gelişmeleri temel almaktadır. Sakarya emri, içerdiği bu iki önemli boyutla, hem savaşın icrasını düzenler hem de savaşın genel seyri içerisinde, istikbalde yöneleceği istikameti belirler. Bu iki boyuttan birincisi emirde açık olarak belirtilmiştir; ikincisi ise daha örtük olarak ifade edilmesine rağmen, emri daha yüksek bir ideale bağlamasıyla, kendisini birinci boyutun olmazsa olmaz şartı hâline getirir.¹²⁴ Emrin yapısındaki bu koşulsal denklem, Mustafa Kemal Paşa'nın Millî

¹²⁴ Bu boyut, yani yürütülen savaşın topyekûn bir mücadele olduğu fikri, Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Eylül 1922'de yazdığı başka bir emirde en açık hâline kavuşur. Başkomutan, artık çözülmüş Yunan birliklerinin bir takiple imha edilmesi ve tüm yurdu düşman işgalinden kurtarmaları maksadıyla, ordularını zincirlerinden boşaltan oldukça cüretkâr bir emir yazdırır: “*Dumlupınar Büyük Meydan Muharebesi'nde zalim ve mağrur bir ordunun asil unsurlarını inanılmayacak kadar az bir zamanda yok ettiniz. Büyük ve yüce milletimizin fedakârlıklarına layık olduğunuzu ispat ediyorsunuz. Sahibimiz olan büyük Türk milleti geleceğinden emin olmakta haklıdır... Bütün arkadaşlarımızın Anadolu'da daha başka meydan muharebeleri verileceğini dikkate alarak ilerlemesini ve herkesin aklını, yiğitliğini ve gayretini yarışarcasına göstermeye devam etmesini isterim. Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz'dir. İleri!*” Atatürk'ün Sözlerinde Asker ve Askerlik Mesleği; s. 64.

Mücadele'yi örgütlemeye başladığı 19 Mayıs 1919 tarihinden beri yavaş yavaş, ince ince, ilmek ilmek kurgulanarak o ana gelmiştir. Bu da Sakarya emrini, anlık/durumsal bir emir olmaktan ziyade, daha büyük bir planın parçası yapar.

Sakarya emrinin birinci boyutunun stratejik anlamında, **Sakarya Meydan Muharebesi'nin çeşidi** bulunmaktadır. Sakarya'ya gelene kadar iki türlü harp anlayışı tezahür etmişti. Birincisi, halk savaşının kısmen her üç türünü de ihtiva eden ve metodik olarak harb-i sagir olarak adlandırılan, Kuvayımilliye birliklerinin fedakârâne icra ettikleri gayrinizami bir harpti. İkincisi ise uygun yer ve zamanda muharebe etmek maksadıyla memleketin derinliklerine doğru gelişen müdafaa-i ricaiye harbiydi. Yeterli asker ve silah seviyesine ulaşmamış Türk birliklerinin imhadan kaçınarak esnek bir savunma anlayışıyla icra ettikleri, aslen bir ricattı. Sakarya Meydan Muharebesi ise **müdafaa-i mevziyeydi**. Yani Yunanları inatçı ve sebatkâr bir savunma beklemekteydi. Elbette Mustafa Kemal Paşa'nın ihtimalat planı içerisinde, orduyu koruma anlamında, savaşın tekrar bir müdafaa-i ricaiyeye dönüşme olasılığı vardı ama Sakarya'nın elverişli pozisyonunun getireceği avantajlardan sonuna kadar faydalanma fikri daha ağırdı.

Emrin birinci boyutunun taktik anlamı ise **muharebelerin icrasıyla** ilgilidir. Araştırmanın ikinci ve üçüncü bölümlerinde ortaya konulduğu üzere dönem fenn-i harbinde hatt-ı müdafaa ya da sath-ı müdafaa adı altında bir müdafaa çeşidi yoktur. Bu iki kavram da bir müdafaanın özelliklerini ve yapısını ifade etmek üzere kullanılan kavramlardır. Müdafaa çeşitleri bellidir: Müdafaa-i mevziye, müdafaa-i ricaiye, müdafaa-i taarruziye... Hatta hatt-ı müdafaa kavramının, Goltz Paşa'nın da ifade ettiği üzere, komutanları tutucu/statik bir savunma anlayışına sürükleyeceği, fiziki mevzilere veya hatlara körü körüne bir bağlılığın yarattığı psikolojinin nihayetinde bir çözülme getireceği aşikârdır. Dönem fenn-i harbinin bu hassasiyete karşı geliştirdiği çözüm, arazinin değerini bilerek fakat onun esiri olmadan icra edilen bir müdafaa-i müteaddiyedir. Yani sürekli, adım adım, karış karış, sebatkâr ve inatçı bir şekilde savunan, fakat her fırsatta mukabil taarruz fırsatları kovalayan aktif bir müdafaadır. Zaten müdafaa edilen, düşmana en yakın örtme birlikleriyle, avcılar ve istinatlardan oluşan bir asıl muharebe hattıyla, mıntıka ihtiyatlarının oluşturduğu bir ikinci hattıyla, topçusuyla ve ancak başkumandanın emriyle kesin sonuç yerinde kullanılacak ihtiyat-ı umumiyeyi içeren bir üçüncü hattıyla, bir hatt-ı müdafaa değil, bir sath-ı müdafaadır. Yani savunma yapılacak yer **bir hat değil**, oluşturulan hatlarla **derinliğine kademelenmiş bir bölgedir**. Savunma, sadece bir asıl muharebe hattına indirgenemeyeceğinden, bu hatta yapılan bir girme, savunmanın kaybedildiği anlamına gelmemektedir. Yani bir birlik geri çekilirken diğer birliklerin de hattın genel şeklini düzeltmek üzere, otomatik bir geri çekilme yapımları gerekmemektedir. Bu durum, taktik bir zaruret değil, bilakis muharebenin eriştiği doruk noktasının şiddetinin, askerlerde meydana getirdiği psikolojik bir yansımasıdır. Dönem fenn-i harbi, düşmanın etkili bir taarruzu sonrasında geri çekilen bir birliğin tekrar toparlanıp düzeni ve intizamı bozulmuş

düşmana mukabil taarruz icra etmesini öngörmektedir.¹²⁵ Eğer yapamazsa durabildiği ilk noktada tekrar bir mevzi teşkil edip düşmana azimle savunmaya devam edeceğini göstermelidir. Böyle bir durumda bile, mücavir bölgedeki mevziler savunmalarına devam edeceklerdir. Bozulan hat şeklini düzeltmek üzere geri çekilme yapmak, mücavir birliklerin yetkisinde değildir, çünkü bu durum savunmayı çökertebilecek çok tehlikeli bir kısır döngüye sebebiyet vermektedir.

Peki aşırı bozulmuş, savunma mntıklarının oluşturduğu bu hayali hattı kim düzelterektir? Bu sorunun cevabı, gelinen noktada kendisinin de bir muharebe-i mutlaka düşüncesinde olduğunu anladığımız Asım Bey'e cevap veren İsmet Paşa'nın sözlerinde gizlidir. Mustafa Kemal Paşa'nın Sakarya emrinden sonra şaşkınlıkla "*Cephesi yarılan tümen çekilmeyecek mi? Nasıl? Cephe hattı diye bir şey kalmaz, alaylar birbirine girer?!'*" demesinden sonra İsmet Paşa: "*Sanırım ben anladım. Vatanını savunan askerin 'Cephem yarıldı, o hâlde ben yenildim.'* deme özgürlüğü var mıdır Asım Bey? Cephe yarılrsa bile eğer hayattaysa dövüşebilmek için bir iki adım geri çekilip olduğu yerde savaşımaya devam edecektir. **Kıtaların düzenini kaybettiği yerde, biz cephe emriyle hatları düzeltiriz.**"¹²⁶ şeklinde cevap vermiştir. Bu cevap, çalışmanın başında Asım Bey'i destekleyen araştırmayı, İsmet Paşa'nın yanına taşımaktadır.

Keza Asım Bey gibi, Yusuf İzzet Paşa ve Kazım Beylerin çekinceleri, onları aşırı ihtiyatlı yapmıyor. İhtimaldir ki bu değerli komutanlar, mutlak bir savunmanın, Goltz Paşa'nın da ifade ettiği üzere, her komutanı etkisi içerisine alabilecek illüzyonunun etkisindedirler. Ya da hâlâ, Sakarya'ya kadar icra edilen müdafaa-i ricaiyenin esnek savunma anlayışında kalmışlardır. Fenn-i harp açısından bu, XVIII. yüzyılın başından beri var olagelen, temas hattının hat şeklinde mi yoksa derinliğine bir düzende mi olması gerektiği sorunsalının bir yansımasıdır. Bu sebeple Mustafa Kemal Paşa Sakarya emriyle, kendi deyimiyle, "*savunma çizgisine çok umut bağlamak ve onun kırılmasıyla ordunun büyüklüğü oranında çok gerilere çekilmek kuramını çürütmek için, yurt savunmasını başka türlü anlatmayı ve bu anlatımda direnmeyi ve üstelemeyi yararlı ve etkin*"¹²⁷ bularak muharebe düzenini karma bir düzende (ordre mixte) kabul edip **müdafaa-i mutlaka anlayışını müdafa-i müteaddiyeye** çevirmiştir. Yani Mustafa Kemal Paşa, Sakarya emriyle bir müdafaa çeşidinden diğerine geçirmeyi değil, olmaması gereken bir müdafaa anlayışından, olması gereken diğerine geçirmeyi amaçlamıştır.

¹²⁵ Clausewitz'in anıtsal eserinin stratejik savunmayı anlattığı 6. kitabının 5. bölümündeki şu cümlesi konuyu son derece açıklayıcı niteliktedir: "*Çok çabuk ve güçlü bir şekilde taarruza geçiş -şimşek gibi çakan misilleme [intikam] kılıcı- savunmanın en parlak anıdır, bundan hemen yararlanmayı düşünmeyen ya da daha çok bunu savunma kavramı içine almayan, savunmanın üstünlüğünü hiçbir zaman anlamayacaktır.*" Clausewitz; s. 421.

¹²⁶ Erdoğan; s. 161.

¹²⁷ Atatürk; *Söylev (Nutuk)*, s. 453.

Sakarya emrinin stratejik/taktik anlamda, dönem fenn-i harbine sıkı sıkıya bağlı olduğu görülüyor. Benzer bir bağlılığın, emrin son boyutu, yani harbin üst yapısıyla derin bir etkileşime girerek de sürdürdüğü kabul edilebilir. Mustafa Kemal Paşa'nın başından itibaren yürüttüğü harp, topyekûn bir harpti. Guibert'in önerdiği ya da Ludendorff'un öğelerine ayırdığı üzere, Millî Mücadele'nin başından itibaren, Mustafa Kemal Paşa tarafından atılan her adım, topyekûn savaşı sağlayacak esas ve vasıtaların gerçekleştirilmesi içindi. Samsun'a çıkışından, Türkiye Büyük Millet Meclisinin kurulmasına kadar olan süreç, aslında tebaa seviyesindeki bir milleti, silahlanmış bir halka/ulusa dönüştürmek ve maneviyatı yükseltmek için atılan adımlardan oluşuyordu. Tekalif-i Milliye kararları, topyekûn harbin ihtiyaç duyacağı iktisadi gücü tek merkezde toplamak için alınmıştı. Başkomutanlık Yasası da ulusun tüm gücünü, dinmez bir azimle düşman üzerine yönlendirecek kişiye görevini tebliğ etmek içindi. Geriye sadece, yürütülecek askerî harekâtın da artık topyekûn bir şekilde, ulusu ve tüm vatani kapsadığını ifade etmek kalıyordu. Emirde belirtildiği üzere kurtarılacak olan sathın, tüm yurdu kapsaması ve bu sathın o ulusun vatandaşları tarafından canları pahasına savunulması, askerî harekâtı topyekûn harbe bağlayan en önemli köprülerdi. Sakarya Meydan Muharebesi'ne kadar yürütülen harp, hazırlanmak maksadıyla zaman kazanmak için yapılmış sınırlı bir harpti. **Ama Sakarya emrinden sonra harp, artık sınırlı bir mücadeleden kesin sonuçlu bir topyekûn harbe dönüştü.** Bu bağlamda Sakarya emrinin aslen bir savunma emri olmasına rağmen, topyekûn bir harbi öngörmesi sebebiyle, örtük taarruzi bir anlam taşıdığı gözden kaçırılmamalıdır.

Görüldüğü üzere Sakarya emri, yürütülen savaşı, stratejik ve taktik açıdan dönem fenn-i harbinin gerçeklerine tekrar döndüren, politik ve sosyoekonomik açıdan da topyekûn harbe bağlayan, görünürde altı cümlelik basit bir askerî emirdi. Ama derinlerinde bir yerde, bir ülkenin tam bağımsızlığa kavuşmasına yönelik bir manifesto barındırıyordu. Araştırma, dönem fenn-i harbi ışığında bu manifestonun izini sürmüştür. Gelecekte farklı çalışmaların Sakarya Muharebesi'ne ve emrine farklı açılardan yaklaşarak farklı tespitler ortaya koyması da mümkündür. Bununla beraber, bu tür araştırmaların kilit noktasının, bünyesinde var olan Türk savaşçı geleneğiyle, Fransız Aydınlanması ve Prusya Karşı Aydınlanması'nı sentezleyebilmiş ve mezkûr Muharebe'ye âdeta bir kartal yuvasından bakan Selânikli bir çift mavi gözün engin derinliklerinde olduğu unutulmamalıdır.

Kaynaklar

Askerî Talimnameler ve Nizamnameler

Ahmed Esad; *Zamanımızda Usûl-i Tâ'biye*; 2'nci Basım, I. ve II. Cilt, İstanbul, 1893.

Ali Fitri; *Ta'bîrât-ı Sevkü'l-ceşîye ve Avâız-ı Coğrafya*; İstanbul, Mekteb-i Harbiye Matbaası, 1911.

Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi (ATAD), Yıl 2022, Sayı 34: 125-167

Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye'nin İstî'mâli İçin Tertip Olunan Nefer Ta'lîmi; İstanbul, 1832.

BLUME, Wilhelm Hermann von; *Sevkü'l-ceyş*, çev. Osman Senai, İstanbul, 1897.

CRISSÉ, Turpin de; *Essai sur l'art de la Guerre*, I. Cilt, Paris, 1754.

General Pedoya; *Münthebat-ı Usûl-i Tâ'bîye*, II. Cilt, çev. Kaymakam M. Süreyya, İstanbul, 1898.

Golç Paşa; *Harekâtın Sevk ve İdaresi*, çev. Osman Senai, İstanbul, 1898.

GOLTZ, Colmar Freiherr von der; *Das Volk in Waffen*, Berlin, 1883.

GOLTZ, Colmar Freiherr von der; *Kriegführung, Kurze Lehre ihrer Wichtigsten Grundsätze und Formen*, Berlin, 1895.

GUIBERT, Jacques de; *Essai Général de Tactique*, II. Cilt, 1773.

Hidemat-ı Seferiyye Nizamnamesi; İstanbul, 1909.

LUDENDORFF, Erich von; *Der Totale Krieg*, Ludendorffs Verlag G.m.b.H., München, 1935.

MAGNAN, Bernard Pierre; *Fenn-i Harb: Tâ'bîyetü'l-ceyş*, Ohannes, çev. Hüseyin Avni Paşa, İstanbul, 1851.

MAGNAN, Bernard Pierre; *Sevkü'l-ceyş*, Ohannes, çev. Hüseyin Avni Paşa, İstanbul, 1854.

MAIZEROY, Paul G. J. de; *Theorie de la Guerre*, Aux Depens de la Societe, Lausane, 1777.

Mustafa Şevket; *Fenn-i Harb*, İstanbul, 1877.

Ömer Naili; *Fenn-i Harb ve Tarih-i Askerî*, İstanbul, Mekteb-i Harbiye Matbaası, 1876.

Piyade Talimnamesi; İstanbul, 1909.

Réglement Concernant l'Exercice et les Manoeuvres de l'Infanterie du 1er Aout 1791, Anselin et Pochard, Paris, 1822.

Ta'lîmnâme-i Piyadegân (Bölük Ta'lîminin Aksam ve Kavâid-i Umûmîyesi); İstanbul, 1838.

Ta'lîmnâme-i Piyadegân, Alay Ta'lîmi; III. Cilt, İstanbul, 1830.

Ta'lîmnâme-i Piyadegân, Tabur Ta'lîmi; II. Cilt, İstanbul, 1830.

Kitaplar

ATATÜRK, Mustafa Kemal; *Cumalı Ordugâhı*, 2. Basım, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2009.

ATATÜRK, Mustafa Kemal; *Medeni Bilgiler*, 2. Basım, Yay. haz. Afet İnan, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2010.

ATATÜRK, Mustafa Kemal; Söylev (Nutuk), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1981.

ATATÜRK, Mustafa Kemal; *Taktik Meselesinin Çözümü ve Emirlerin Yazılmasına İlişkin Öğütler*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara, 2011.

Atatürk'ün Sözlerinde Asker ve Askerlik Mesleği; Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara, 2013.

BLACK, Jeremy; *Savaş ve Dünya, Askerî Güç ve Dünyanın Kaderi 1450-2000*, çev. Yeliz Özkan, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2009.

BLACK, Jeremy; *The Age of Total War 1860-1945*, Praeger Security International, London, 2006.

CLAUSEWITZ, Carl von; *Savaş Üzerine*, çev. Selma Koçak, Doruk Yayınları, İstanbul, 2015.

COETZEE, Daniel, EYSTURLID, Lee W.; *Philosophers of War: The Evolution of History's Greatest Military Thinkers*, I. Cilt, Praeger Pub., Santa Barbara, 2013.

ÇÖKLÜ, Şenol; *I. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Askere Alma Usulleri (Ahz-ı Asker)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014.

CREVELD, Martin van; *Supplying War: Logistics from Wallenstein to Patton*, Cambridge University Press, Cambridge, 1977.

CREVELD, Martin van; *The Art of War-War and Military Thought*, Cassel & Co, London, 2000.

ERDOĞAN, Selim; *Sakarya, Türk Bitti Demeden Bitmez*, 4. Basım, Kronik Kitap Yayınları, İstanbul, 2021.

FREEDMAN, Lawrence; *Strategy*, Oxford University Press, New York, 2013.

GAT, Azar; *The Origins of Military Thought, from the Enlightenment to Clausewitz*, Clarendon Press, Oxford, 1989.

GAWRYCH, George W.; *Genç Atatürk, Osmanlı Zabitinden Türk Devlet Adamına*, çev. Gül Çağalı Güven, Doğan Egmont Yayıncılık, İstanbul, 2014.

GOLTZ, Colmar von der; *Millet-i Müselleha (Ordu-Millet)*, 2. Basım, Yayına haz. İsmet Sarıbal, Otorite Kitap, İstanbul, 2016.

GUIBERT, Jacques de; *Askerî Yazılar 1772-1790*, çev. Ahmet Şensılay, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2005.

HART, B. H. Liddell; *Strateji, Dolaylı Tutum*, çev. Selma Koçak, Doruk Yayınları, İstanbul, 2015.

HOPE, Ian C.; *A Scientific Way of War, Antebellum Military Science, West Point, and the Origins of American Military Thought*, University of Nebraska Press, Lincoln & London, 2015.

İNAN, Afet; *Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları*, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 1999.

JOMINI, Antoine Henri; *Savaş Sanatı'nın Ana Hatları*, çev. A. Tunçer Büyükonat, Doruk Yayınları, İstanbul, 2013.

LUDENDORFF, Erich von; *Topyekûn Harp*, 2. Basım, çev. Aynur Onur Çifci-Erhan Çifci, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2020.

Makers of the Modern Strategy, from Machiavelli to the Nuclear Age; ed. Peter Paret, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1986.

MAURICE; *Maurice's Strategikon: Handbook of Byzantine Military Strategy*, (çev.) George T. Dennis, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1984.

Modern Stratejinin Ustaları; drl. Edward Mead Earle, çev. Selma Koçak, Doruk Yayınları, İstanbul, 2015.

MUTÇALI, Serdar; *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 2010.

On the Road to Total War, The American Civil War and German Wars of Unification 1861-1871; Stig Förster, Jörg Nagler (ed.), Publications of the German Historical Institute, Washington, 1997.

PARKER, Geoffrey; *Cambridge Savaş Tarihi*, 3. Basım, çev. Füsün Tayanç-Tunç Tayanç, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2017.

SCHEIPERS, Sibylle; *On Small War, Carl von Clausewitz and People's War*, Oxford University Press, Oxford, 2018.

SHAW, Martin; *Dialectics of War: An Essay in the Social Theory of Total War and Peace*, Pluto Press, Falmer, Brighton, 1988.

SUNAR, Mehmet Mert; *Arş İleri*, Okur Kitaplığı Yayınları, İstanbul, 2016.

Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât; II. Cilt, V. Kısım, II. Kitap, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayını, Ankara, 1973.

Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi (ATAD), Yıl 2022, Sayı 34: 125-167

ÜNAYDIN, Ruşen Eşref; *Atatürk'ü Özleyiş*, I. Cilt, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 1998.

WALLACH, Jehuda L.; *Bir Askerî Yardımın Anatomisi*, 2. Basım, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1985.

War, Society and Enlightenment, The Works of General Lloyd, Patrick J. Speelman (ed.), Brill Pub., Leiden, Boston, 2005.

Tezler

CEBECİOĞLU, Sezgin; *Sakarya Meydan Muharebesi'nde Çaldağı ve Önemi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Millî Savunma Üniversitesi Alparslan Savunma Bilimleri Enstitüsü Harp Tarihi Ana Bilim Dalı, Ankara, 2019.

DOĞAN, Nursel; *Osmanlı-Habsburg Savaşlarında Bir General: Raimondo Montecuccoli ve Tercüme-i Fenn-i Harb*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Ankara, 2018.

ZEYLEK, Ömer; “*Usûl ü Fenn-i Harb*” *Transkripsiyon-Askerî Terimlerin İncelenmesi ve Sözlüğü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Aydın, 2016.

Makaleler

IMLEY, Talbot; “Total War”, *Journal of Strategic Studies*, 30/3, Haziran 2007, s. 547-570.

LIAROPOULOS, Andrew N.; “Revolutions in Warfare: Theoretical Paradigms and Historical Evidence: The Napoleonic and First World War Revolutions in Military Affairs”, *The Journal of Military History*, 70/2, Nisan 2006, s. 363-384.

KÖRPE, Özgür-KIRIK, Hikmet; “Bir Pragmatik Eylem Düşüncesi Olarak Taarruz Ruhu ve Atatürk'ün Taarruzi Söylemi”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 14/28, 2018, s. 229-273.

Bildiriler

CİHANGİR, Çiğdem K.; “Sakarya Savaşı Öncesinde Yunan Savaş Meclisi”, *Sakarya Zaferi ve Haymana Uluslararası Sempozyumu Bildirileri III*, Ankara, 2017, s. 95-112.

İnternet Kaynakları

Vauban'ın Paralelleri, Erişim Tarihi: 24.07.2021.

<https://militaryhistoryblog.files.wordpress.com/2012/01/trench-21.jpg>